

RÁDJEKEAHTTESVUOHTA DAVVIN

**Bargorapporta
ovttasbarggu birra gaskal
Suoma ja Norgga davviguovlluid**

STÁHTAMINISTARII

2002 čavčča álggahuvvui stáhtaministariid Lipponen ja Bondevik vuolgaga vuodul suoma-norgga rádjeprøseakta davvin.

Prošeavtta váldoulbmil lea lasihit outtasbarggu Norgga ja Souma rádjaguovlluid gaska ja dovddidahttit ja veahkehit njeaidit struktuvrralaš hehttehusaid rádjerasttildeaddji gávppašeamis, ovttasbarggus jna. Áigequovdilis struktuvrralaš hehttehusat sáhttet leat juogo ekonomálaš, juridihkkalaš dehe eará hámis. Oasseváldit leat dát golbma suomabeale sámi rádjesuohkana Ohcejohka, Eanodat ja Anár ja norggabeale rádjesuohkanat; Omasvuotna, Gáivuotna, Ráisá, Guovdageaidnu, Kárášjohka, Deatnu, Poršáŋgu, Unjárga ja Máтта-Várjjat.

Prošeavtta birra lei digaštallan ja oačču doarjaga stáhtaministariid čoahkkimis Romssas ođđajagimánu 11.beavvi jagi 2003.

Álgodásis jodihii prošeavtta Norggabeale Gelda- ja guovlludepartemeantta stáhtačállu Anders Eira ja Souma stáhtaráđi čállingotti stáhtačállu Rauno Saari. Goappaš riikkain lea nammaduvvon hálddahuslaš gulahallanolmmoš. Dasa lassin leat buot gustovaš suohkaniin maid dai nammaduvvon gulahallanolbmot. Sisriikaministeriija ossodatdirektora, Cay Sevón, válddi badjelasas jodihemi Suomas maŋŋil go Rauno Saari heitti go nammaduvvui Oarje-Suoma leanaherrán. Son guhte joatká doaimma Stáhtaráđi čállingottis lea stáhtačállu Risto Volanen, ja son lea dárkilit čuvvon prošeavtta ja ožžon dieđuid prošeavtta ovdáneamis.

Prošeakta lea maid namuhuvvon ja nannejuvvon stáhtaministariid Bondevik ja Vanhanen 2003 borgemánu čoahkkima beavdegirjies.

Stáhtačállu guokta čoahkkimis, mii lágduvuvui Oslos 2002 skábmamánu, mearriduvvui lágduvui oktasčoahkkima – álggahančoahkkima - 2003. Dát čoahkkim lei Guovdageainnus njukčamánu 10.ja

11.beivviid 2003. Ovdal dán leat juohke riikkas lágíduvvon sierra čoačkima, mas ledje ovdamearkkat doaibmi ja evttohuvvon ovttasbargoproševttaide.

Čoačkkimis Guovdageainnus nammaduvvui bargojoavku man ovddasvástádus šattai jođihit barggu ovddasguvlui. Leat lágíduvvon njeallje oktasaščoačkima suohkaniiguin. Ovddasteaddjit goappaš riikkaid Sámedikkin ja guovllulaš dásis leat aktiivvalaččat searvan čoačkkimiidda.

Proševtta loahppačoačkkín lágíduvvoi guovvamánu 12. ja 13. beivviid 2004 Káregasnjárggas. Čoačkkimis oidne ahte seammás go raportain leat bargan de leat ásahan buori oktavuodaid oassálastti suohkaniid gaskkas. Proševtta rámma sikkobealde leat čielggadan ovttasbargovejolašvuodaid oahpahusa- ja oahpahasásahusaid, dearvvašvuoda- ja sosiálasuorggi, tehnikkalaš suorggi gaskkas ja ealáhusdoaimma ovdanahttimis. Mánjá daid váttisvuodain maid ságastalle proševtta álggadettiin, leat čovdojuvvon proševtta áigodagas. Raportas leat ovdamearkkat čovdosiidda mat bures leat lihkkostuvvon. Ovdanahttinevttohusat guske mánjga oassálasttiide ja hálddašandásiide. Muhtun váttisvuodaid lea vejolaš báikkálaččat dehe guovllulaččat čovdit, ja eará váttisvuodaid čovdimis ges gáibiduvvo ahte guovddáš dásis mearridit doaimmaid. Muhtun váttisvuodaid lea dušše vejolaš čovdit buot dáid oassálasttiid ovttasbarggu bokte. Doaibmaevttohusat leat čohkkejuvvon 6. kapihttalii.

Proševtta lea duodaštan dehalaš mearkkašumi buori ja doaibmi rádjeraštildeaddji ovttasbarggu davimus suohkaniid gaskkas.

Mii giitit bargojoavkku buori barggu ovddas ná guhkás.

Evttohusat mat raportas bohtet ovdan leat bargojoavkku árvalusat.

Oulu, miessemánu 18. b. 2004

Anders Eira
stáhtačáli

Ritva Viljanen
hálddahushoavda

Jan Sandal
ekspedišuvdnaoavda

Cay Sevón
ossodathoavda

Sisdoallu

1	PROŠEAVTTA DUOGÁŠ	7
	1.1 Álgu	7
	1.1 Giela mearkkašupmi	8
2	OVTTASBARGU SUOHKANLAŠ BÁLVALUSAID OKTAVUOĐAS	10
	2.1 Oahpahus- ja oahppoásahusat	10
	2.1.1 Ovttasbargu oahpposuorggis	10
	2.1.2 Oahpahus sámegillii ja sámegielas	12
	2.1.4 Ovttasbarggu eastagat	13
	2.1.3 Ovttasbargu oahppo- ja kultursuorggis	16
	2.2 Dearvvašvuoda- ja sosialsuorgi	16
	2.2.1 Dearvvašvuolta ja buohccidivššu	16
	2.2.2 Mánáidgárddit	20
	2.3 Teknihkkalaš ossodat	22
	2.3.1 Gádjundoaibma	22
	2.3.2 Doappargiedadallan	25
3	OVTTASBARGU EALÁHUSDOAIMMA OKTAVUOĐAS	26
	3.1 Dábálaččat	26
	3.2 Oainnusmahtti ovttasbargu	26
	3.2.1 Prošeakta Arctic Trail II	26
	3.2.2 Prošeakta Turisma Davvi Dimenšuvdna (TND)	27
	3.2.3 Eará ovttasbargu	27
	3.3 Duollo- ja lassiárvodivadatáššit	28
	3.4 Guovllugeavaheapmi ja ealáhusdoaibma	29
	3.4.1 Deanučazádaga mánggageavahanplána	29
	3.4.2 EU rámmamearrádus čázi hárrái	30
	3.5 Ovttasbargu bohccobierggu márkanfievrrideamis ja boazoealáhusa oppalaččat	30
4	SISRÁHKADUS	32
	4.1 Diehtujuohkinteknihkka	32
	4.1.1 Dábálaččat	32
	4.1.2 Duohtadieđut	33
	4.1.3 Ovdánanvejolašvuodát	33
	4.2 Girdioktavuodát	35
	4.3 Luodda- ja johtolatoktavuodát	36
5	NORGGÁÁITTARDEADDJI	39
6	ČOAHKKÁIGEASSU	40

1 PROŠEAVTTA DUOGÁŠ

1.1 Álgu

Proševttain leat geahččalan váldit ovdan dakkar váttisvuodaid mat čuožžilit báikkálaš ja oainnusmahtti dilálašvuodaid dihte. Evttohusain geahččalit čoavdit daid váttisvuodaid ja mearrideamis dakkar doaimmaid main lea báikkálaš beaktu ja nu čielga áigumuš go vejolaš.

Bargu galga vuostazettiin čalmmustahttit daid váttisvuodaid maid báikkalaččat dehe guovllulaččat sáhtta čoavdit vai buoridivčči bálvalusaid álbmogii. Váttisvuodaid maid fuomašat barggadettin ja mat gusket guovddaš eivállddiide, ovddiduvvojit gustovaš departementii viidáset gieđahallamii.

Dán barggu vuodđodokumeantan lea leamašan Suoma davimus Sámiguovllu bargojoavkku raporta, mii lea čielggadan ovttasbarggu buoridemiid riikkarájád rasta, earenoamážit suoma oaivila mielde. Suoma sisriikkaministeriija almmuhii raporta 2002 geassemánu.

Lei buorre oktavuoha daid proševttaid gaskkas goappaš riikkaid suohkaniin mat namuhuvvojedje raportas, Oahpaheapmi ja giellaoahpahus, mátkkealáhus (turisma) ja sisráhkadus leat earenoamáš čalbmáičuohci suorggit – seamma maid váttisvuodáiguin mat gusket duollomeannudeapmái, ealáhusovttasbargui ja rádjerastildeaddji bargoveaga lonahallami. Almmolaš suorggis lea vejolašvuoha lasihit ovttasbarggu tehnikkalaš suorggis nugomat doapparhálldašeamis ja buollin- ja gádjundustehusas.

Lášmadis rádjerastildeaddji johtolatoktavuođat guovllus leat dehalaš bealit go lea sáhka das movt ovttasbarggu galga lágídit ja ovdánahttit. Sisriikkalaš ja olgguldas luodda- ja girdioktavuođat ja beasatlašvuoha leat earenoamáš dehalačča ealáhusdoibmii, earenoamážit mátkkealáhussii, fitnodagaid doaimmaevttuide ja movt daid buoridit. Buresdoaimbi telegulahallama sisráhkadus bálvala sihke ealáhusdoaimma ja servvodatlaš buvttadeaddji bálvalusaid. Dat maidai dagaha vejolažžan buorebut ovttasbargat rájaid rastá, nugomat oahpahussuorggis, dearvvašvuoda- ja dikšunbálvalusas ja ealáhusdoaimmas.

Lei ovttamielalášvuoha dasa ahte giellaváttisvuoha lea stuorimus eastta, ja ahte giellamáhttu dagaha eanet árvvu – deattuhit man dehalaš lea oahppat suomagiela ja sámegiela ja ahte suomabealde maid ohppet juogo ruotagiela dehe dárogiela.

1.1 Giela mearkkašupmi

Áiggiid čađa lea leamašan oktavuoha ja doaibma rájaid rasta davviguovlluid iešguđet olmmoščearddaid gaskkas. Ođđajagimánu 11.b. 1993 “Girkonjárgga julggaštusain” ovttasbargu Barentsguovllus, dahkkui dehalaš vuoddu ovdánahttit Norgga, Suoma, Ruota ja Ruošša davimus guovlluid. Ámmátlaš mearridanásahusat vuodđuduvvojedje seammas go rádjerastildeaddji ovttasbarggu váste maid ásahuvvojedje ekonomalaš rámmaeavttut.

Vásson logijagiis, de lea álgahuvvon stuorit rádjerastildeaddji gulahallanfierpmádat. Ovttasbargu lea sihke ealáhusaid gaskkas, almmolaš ásahusaid gaskkas, mas ovttasbargu suohkaniid gaskkas lea dehalaš iige unnimusat olbmuidgaskkasaš ovttasbargu lea dehalaš. Dán oktavuodas leat ásahuvvon ollu fierpmádaga e.e. girjerájus, huksendoaimmahaga ja fitnodagaid gaskkas ovttasbarggu vai ealáhusovttasbarggu bakte ollášuhttet EO-njuolggadusaid go guoská vuodđoávdnasiidda ja buvttadeapmái.

Norggas ja Suomas lea oktasaš rádje mii guoská 11 suohkaniidda goappaš beali rája, 8 norgga-bealde ja 3 suomabealde.

Vejolašvuodát ovdanahttit siskkáldas dilálašvuodaid Suoma ja Norggabeale davimus guovlluid gaskkas leat viidát, sihke almmolaš suorggis ja ealáhusovdáneami oktavuodas. Váilevaš oktasaš giella dattetge leat čielga eastta dákkár ovdáneapmái. Dán guoskkahat lagabui 2.1 kapihttalis.

Dárogiella ja suomagiella leat nu go diehtit áibbas guovttelágán giella, go suomagiella gulla suomaurálaš giellajovkui, ja dárogiella ges gullá germánalaš gielaide. Muhtun oktavuodain leat vásihan ahte sámeagiella sáhtta doaibmat oktasaš giellan, muhto dušše spiehkastahkan. Seammas vásáhus lea dasa ahte atnit eñgelasgiella ovttasbargogiellan.

Nubbe eará áddejumi lunddolaš bealli dás lea ahte leat stuora kultuvrralaš erohusat min guovtti riikkaid gaskkas. Dát mielddisbukta ahte dulkonnbálvalusat geavahuvvojit viidát, main lea mearrideaddji mearkkašupmi eanas oktavuodain ja dagaha ollu liigegoluid ovttasbargobealálaččaide. Dulkonnbálvalusaid ovddas šaddet Norggas máksit 24% momsá ja 22% ges Suomas. Dát lea čielga eastta rádjerastildeaddji doaimmaide. Bargojoavku evttoha ahte dulkonnbálvalusaid ovddas ii galggaše máksit momsádivada. Bargojoavkku ságastallamin bođii ge ovdan ahte dulkonnbálvalusaid galggaše leat nuvttá ja galggašii hálddašuvvot oktasaš suohkanlaš hálddahasaid bakte.

Vásihusaid vuodul diehtit ahte jus galgat lihkestuvvat rádjerastildeaddji ovttasbargo oktavuodain, de berrejit dát prošessat vuodđuduvvot dan nala ahte buohkat doahhtlit ja luhttet guhtet guimmiideaset áigumušaide. Dát eaktuda ahte vuodus lea siskkáldas kultuvrralaš ipmárdus. Dát sáhtta buoriduvvot bargit lonohallamis ja lágídit gallestallamiid bargiide nuppe beallai rája. Seammas diehtit ahte juste giella lea dehalaš kulturárbbi guoddi. Giella lea dehalaš čoavdda dasa ahte beassat vásihit nuppi riika kultuvrra.

Min gullevašvuoha lea čadnojuvvon gilli ja gielaide bakte oahppat ipmirdit eará olbmuid.

Jus stáhtain lea áigumuš ovttasbargat, ja ahte giella lea dehalaš ovttasbarggu eaktu, de berrejit sámegiella, suomagiella ja dárogiella šaddat geatnegahttojuvvon gielat buot rádjeguovlluid vuod-
do- ja joatkkaskuvllaid ohppiide.

Berrelivčči vejolažžan dájvjiibut deaivvadit rájaid rasta ságastallat oktasaš áigumušain skuvllaide ja mánáidgárddiide. Ruhtadeapmi berre leat stáhtaid ovddasvástáduš, vai livččii vejolašvuohta álgga-
hit jahkasaš deaivvademit gos oktasaš áigumušat ságastallojuvvojit vai sáhtašii ávkkástallat gielalaš
ja dieđalaš návccaid mat rádjeguovllus leat. Dát dagahivččii “synergijabeavttu” mii dagahivččii
vejolažžan eanet gulahallat ja ipmirdit guhtet guimmiideaset maidai rastá gielalaš ja kultuvrralaš
rájaid.

Mii miedihit ahte mis leat váttisvuodát ovttasbargguin masa giellaváttisvuodát leat sivvan. Ovttas-
bargu doaibmá bures go dat dáhpáhuvo sámegilli, -dalle eai leat erohusat nu stuorrát ja ovttas-
bargoprošeavttat lihkestuvvet bures. Muhto dakkaviđe go ášši loktejuvvo eará rámma ovttasbarg-
gu siskkobealde de giellaváttisvuodát bohtet oidnosii – suomagiella ja dárogiella.

2 OVTTASBARGU SUOHKANLAŠ BÁLVALUSAID OKTAVUOĐAS

2.1 Oahpahus- ja oahppoásahusat

2.1.1 *Ovttasbargu oahpposuorggis*

Ovttasbargu lea álggahuvvon sihke dábalaš ja fitnofágalaš oahpahusa oktavuodas (almennfaglig og yrkesfaglig). Sihke dárui, sámii ja suomii oahpaheaddjit lonohallet bargamis skuvllain rájaid rastá. Dát ii dagat earágo váttisvuodaid liige báberhivvodaga skoviid oktavuodas (skjemabyrákra-ti). Lea maiddai ohppiid lonohallan suohkaniid gaskkas ja oahppit leat sirddihuvvon skuvllaide nuppi beallai rája. Geavatláčat doaimá ovttasbargu bures.

Vuolábealde govviduvvo ovdamearkat buresdoaimmi ovttasbarggus gaskal Fossheim skuvlla Njávđánis ja Čeavetjávrrii skuvlla Anaris. Maiddai Ohcejoga ja Eanodaga skuvllat ovttasbarget iežaset ránjjasuohkaniiguin Norggabealde ráji.

Ovttasbargu gaskal Fossheim ja Čeavetjávrrii skuvllaid álggahuvvui 10 jagi áigi. Ulbmil lea oahpahit ohppiid riikkaidgaskkasašvuhtii ja oahpahit sin dohkkehet eará kultuvrra go dušše iežaset. Ovttasbargogielat leat suomagiella, eŋgelasgiella ja ruotagiella. Ovttasbarggu oktavuodas lágiduvvojit oahpaheaddji deaivvadeamit gos plánejit ovttasbargovugiid ja mearridit gaskaboddosaš áigeta-beallaid. Ovttasbargoplána lea maid oassin skuvllaid skuvlajagi bargoplánas. Oktasaš gohtte-hatskuvllaiguin (leiskoler) álge 2001-2002 skuvlajagi. Skuvllat lágidit maiddai oktasaš falástallan-beivviid. Dása lassii finadit skuvlasklássat guhtet guimmiiset guossis oktii lohkanbájis ja servet skuvlabeaivvodealuide lohkanvuogi vuodul. Skuvllat maiddai finadit guhtet guimmiidaset guossis eará doaluid oktavuodas. Mátkegoluid leat skuvllat ieaža máksán.

Ovttasbargu lea dagahan ahte gierdevašvuotta ja áddejupmi nuppi skuvlla kultuvrra ektui lea buorránan. Oahppit Čeavetjávrrii skuvllas leat oahppan ja nannen máhtu eŋgelasgielas ja Njávđán skuvlla oahppit ges suomagielas. Oahppit gulahallet gaskkohagaid e-boastta bakte. Vásihusaid háhkama vuodul joatkit ovttasbarggu. Gávdnojit maiddai plánat maid bakte gáibidit dávjijibut ohppiidlonohallama.

Ohcejoga ja Anara gielddain sáhttet dál lohkat dárogiela juogo A2-, B2- dehe B3-giellan. Dađiabahabut ii gávdno dárogielat oahpahus Eanodagas. Go váilot oahpaheaddjit de lea leamašan váttis fállat oahpahusa dárogielas. Livččii sihke beroštupmi ja mokta lohkat dárogiela. Oahppogirjjit ja oahpponeavvut mat dárbbášuvvojit dárrogielat oahpahussii šaddat Norggas oázžut go dat eai leat gávdnamis Suomas. Oahpahus dárogielas iige leat oassin oahpaheaddji oahpahasas. Norggabealde; Guovdageainnus, Deanus ja Kárášjogas fállujuvvo suomagiella nubbingiellan suomagielat mánáide. Riikka váldogiella lea álot geatnegahttojuvvon fáddán. Deanus ja Kárášjogas lea suomagiella válljeláhkai dehe válljefága. Guovdageainnus leat ságastallamat e.e. dagahan ovttasbarggu Eanodaga suohkaniin. Somames háve lea leamašan váttis gávdnat suomagielat oahpaheddji. Go guoská oahpaheddjit lonohallamii, de lea das sáhka organiseremis suohkaniid gaskkas. Omd. Gáregasnjárgga skuvllas lea guokte diimmu dárogielat oahpahus vahkui ja oahpaheaddji bohta Kárášjogas, ja nuppe guvlui fas vuolga oahpaheaddji Gáregasnjárggas Kárášjohkii oahpahit suomagiela 2 diimmu vahkui. Dát duodašta ahte ruhta ii leat ovttasbarggu ektun. Gávdni videorustegiid galggašii ávkkástallat buorebut go odne. Norggabealde leat skuvllat main eai leat diekkár rustegat, ja dat dagaha váttisvuodaid.

Lea stuora dárbu rávisolbmuid oahpahussii iešguđetge riikkaid gielain. Gáiddusoahpahus sáhtta dás, nugo earáge oahpahasas, leat ávkkálaš veahkkereaidun. Sierra jietna- ja govvastudio gáiddusoahpahussii dagahivččii giellaoahpahasas beaktilat – omd ahte suomagielat oahppit ožžot dárogielat oahpahasas norggabeale oahpaheaddjis guhte leat studios Norgga bealde. Ráissas lea diekkár studio ásahuvvon, ja lea bures lihkestuvvon. Ollislaš studio gáiddusoahpahussii máksá sullii 200.000 norgga ruvnno. Dát šattašii fállaldahkan man sáhtašii geavahit eará oktavuodain maiddai. Oppalaččat šattašii dát máksit 2,5 – 3 miljovna norgga ruvnno vai buot Norggabeale suohkaniidda ásahuvvošivvčči dákkár studio.

Suomas lea e.e. Eanodaga suohkanis lea gáiddusoahpahus máhttu ja hárváneapmi vuoddoskuvlla ja joatkaskuvlla dásis. Sis lea leamašan gáiddusoahpahus sihke giella-, matematihka ja earenoamásoahpahasas. Gáiddusoahpahus lágiduvvo lotnolasvuoda vuogi mielde. Maiddai Ohcejohka lea systemahtalaččat vuoruhan DT ja gáiddusoahpahasas. 2003 giđa álggahuvvui odđa virtuela prošeakta sámegeiela várás Ohcejogas. Prošeavtta ulbmilin lea ovdanahttit DT ja oahpahasvuogádagaid gáiddusoahpahasas várás Gáregasnjárgga, Njuorggán ja Kyrkby sámi skuvllain.

Suomas sáhtta suohkan dehe priváhta lihttu lágidit vuoddoskuvllaoahpahasas, joatkaskuvllaoahpahasas ja fitnooahpahasas. Joatkaskuvlla ja fitnooahpahus sáhtta maid lágiduvvot stáhtalaš oahpanásahasas bakte. Norggas joatkaskuvllat fállat sihke joatka- ja fitnooahpu. Norggabeale rádje-guovlluin leat dakkar oahppoásahasat nuppi dási skuvllain Leavnjjas, Deanus ja Máttá-Várjjagis, mat leat fylkka oamastusas. Sámeskuvllat Guovdageainnus ja Kárášjogas leat stáhta skuvllat. Lea soames lágán ovttasbargu gaskal Suomabeale ja Norggabeale oahppoásahasaid.

Oassalastit allaskuvllaid gaskkasaš ovttasbarggus leat Norggabealde: Sámi allaskuvla Guovdageainnus, Finnmárkku allaskuvla Álttas. Suomabealde: Suoma sámiguovllu¹ Universitehta Roavenjárggas, Uleåborg universitehta ja Suoma sámiguovllu eanadatallaskuvla, sámiguovllu univer-

¹ Suoma sámiguovlu = Lappland

siteahta ovttasbargofierpmádat, Roavvenjárgga fitnoallaskuvla, Giepmá-Durdnos fitnoallaskuvla, ja iešguđetge oassalasit Suoma sámiguovllu ekonomalaš guovlluin. Barggadettiin ovdanahttit allaskuvllaid ovttasbarggu lea dehalaš muitit ahte studeanttat berrejit oažžut buorebut vejolašvuođaid bures lihkostuvvat lohkamin.

2.1.2 Oahpahus sámegillii ja sámegielas

Odne Suoma, Norgga ja Ruota sámi oahpahuseiseválddit gaskaneaset bures ovttasbarget. Dát ovttasbargu doaimmahuvvo guovtte ládje:

Suoma Sámedikki oahpahus- ja oahpponeavvokontuvra, Norgga Sámedikki oahpahusossodat ja Ruota Sámeskuvllaid hálddašaneiseváldi, Sámeskuvlastivra, lágídit ovttasbargočoahkkimiid gaskal 1 ja 3 geardde jagis. Dáid deaivvademiin sii ságastallet áigeguovdilis gažaldagaid birra, buoridit diehtajuohkima ja šiehtadit ovttasbargoproševttaid. Boađusiin maŋimus jagiid ovttasbarggu lea ahte leat čohkkejuvvon dieđut gávdni sámi oahpponeavvuid birra (almmuhuvvo jahkasaččat). Dása lassi leat čadašuvvon smávit oahpponeavvoproševttat ja davviriikkalaš oahpponeavvokonferenása, mii lágíduvui Gironis jagi 2003. Ovttasbargu doaibma dál buoret go ovdal ja áigumuš lea álggahit ođđa proševttaid.

Ovttasbarggu leat čadat leamašan váttisvuođaid dan dihte go riikkain leat iešguđetge oahpahuslágat, erohusat njuolggadusain maid vuodul sámegielaohpahus fállujuvvo, stuora erohusat ruhtadanvuogádagain, oahppoplánain, oahpahuslávdegottiin, oahpahusdiibmologus, gielalaš erohusat ja váilevaš ovttasbarggu ruhtadeapmi. Erohusat iešguđetge riikkaid gaskkas leat maid dagahan váttisvuođaid bures gulahallat danin go seamma áššis geavahuvvojit iešguđetlágán doahpagat (omd oahppoplána, kursaplána, oahppoplána vuodđu, eatnigiella, vierisgiella, vuosttašgiella, nubbingiella, ruovttugiella). Go leat nu unnán olbmot Suomas ja Ruotas de dat eastada ovttasbarggu. Dalle bággejuvvo vuoruhit doaimmaid, go ii geargga buot bargat. Bures doaibmi davviriikkalaš ovttasbargu gáibida doarvái návccaid. Iešguđetge oahpponeavvoproševttat galggaše lunddolaš ovttasbargoproševttat, muhto eai šatta earágo dušše jurddan dehe áigumuššan, go váilot ruđalaš návccat. Suoma Sámedikkis lea dušše okta bargi geas lea ovddasvástádus oahpponeavvuin. 1990 logu loahpas ja 2000 logu álggus ii lean Ruotabealde oktage bargi geas lei ovddasvástádus oahpponeavvuin. Čadaheamis oktasaš oahpponeavvo proševttaid lea váttis go leat erohusat oahppoplánain ja dasa lassin vel giellaváttisvuođat. Riikka váldogiella lea mearrideaddjin guđe gilli oahpponeavvut čállojuvvojit eage leat leamašan ruđat gielalaš heivehallamiidda dehe terminologija-ovttasbargui. Terminologalaš váttisvuođat dagahit veađjetmeahtumin atnit nuppi riikkas buvttaduvvon oahpponeavvuid. Vaikkovel davviriikkalaš giella lea oktasaš Suomas, Ruotas ja Norggas de ii leat leamašan vejolažžan oažžut oktasaš oahppoplánaid dehe oktasaš geahččalemiid (ohppid árvoštallan).

Ferte maid čujuhit ahte Davviriikkaid sámi oahpaha hálddašeamis leat áibbas sierralágan áigumušat ja maidai leat stuora erohusat ressursadilálašvuođain. Suomas lea Sámedikki oahpahus- ja oahpponeavvokontuvrra ja oahpahus ja oahpponeavvolávdegotti bargun buvttadit oahpponeavvuid ja leat oahpahuspolitihkkalaš oassalasit. Norggabealde Sámedikki oahpahusossodat gal ii buvttat ieš oahpponeavvuid muhto stivre ja ruhtada proševttaid. Dasa lassin dát ossodat ovd-

dasvástida sámegiela oahpahusa oahppoplánaid ráhkkanemi. Ossodat maidai jahkasaččat hálldaša ruđaid maiguin galget ovdanahttit sámegiela oahpahusa (ee.ruđat earenoamášpedagoga-laš oahpponeavvuide ja joatkkaoahpahusa oahpaheddjiidejoatkkaoapu. Sin bušeahtta lea mánggagaardásaš go Suomain buohtasdahtta. Ruoŧas sámeskuvllaid hálldašaneiseváldi ovddasvástida doaimmaid guđa sierra sámeskuvllain (klássa 1-6 ja ovdaskuvlla) ja čađaha jahkasaš šiehtadusa suohkaniiguin movt lágideit ovttaiduhthtojuvvon oahpahusa sámegiela ja sámegilli. Sámeskuvllaid hálldašeapmái lea beare unnán ruhta jus galggaše váikkuhit oahpahaspolitihka.

Hálldahus lea iehčanas stáhtalaš hálldašaneiseváldi masa Sámediggi nammada áirasiid.

Sámedikkiid ovttasbargoásahus, Sámi parlamentáralaš ráđđi lea álggahan barggu man ulbmilin lea čielggadit davviriikkaid sámi mánáid oahppodilálašvuoda. Čielggadeami doaimmaha Suoma Sámedikki oahpahusčáli, Ulla Aikio-Puoskari. Dán barggu rámma siskobealde lea ulbmil buohtasdahttit oahppodilálašvuodaid ja kártet erohusaid daid áššin mat gusket sámegiela árvui, lágaide, resurssaide, oahppopláni, hálldašeapmái jna davviriikkaid gaskkas. Raporta oahppodilálašvuodaid birra gieđahallojuvvo Parlamentáralaš ráđi čoačkkimis Kárásjogas njukčamánu 23. ja 24. b.

Stáhtalaš oahpahuseiseválddit, Suoma sámiguovllu leanastivra Oahpahasossodat ja Finnmárkku fylkka oahpahasossodat, lágideit ovttasbargočoačkkimit sulli oktii jagis. Ovddasteaddjit Suoma ja Norgga Sámedikkain maidai bovdjuvvojit čoačkkimiidda. Čoačkkimis ságastallat áigejuovdilis áššit ja gažaldaid birra, juogadit dieđuid ja šiehtadit áššiin mat leat oktasaččat rádjeguovlluin. Leanastivrraid bargun lea maidai čohkket ja almmuhit dieđuid oahpahasain sámegilli ja sámegiela. Go čohkkejit ja almmuhit dieđuid internehta bakte de geahččalit vuodđudit oktasaš vuodu man bakte livččii vejolaš čađahit riikkaidgaskkas buohtasdahttima ja dagaha álkibun ipmirdit ránjjáriika dilálašvuodaid. Leanastivrrat ovttarbarget aktiivvalaččat iešguđetge Sámedikki ossodagaiguin mat barget oahpahasáššiguin.

2.1.4 Ovttasbarggu eastagat

Dábálaš váttisvuodát oahpahasuorggi ovttasbarggus

Ovttasbargu oahpu ja oahpahusa oktavuodas berre vuhtiiváldit erohusaid mat leat riikkaid oahpahasvuogadagain, ee. oahpahusa huksehus ja sisdoallu, ja maidai gullelaš lagaid. Dás lea vuostažettiin sáhka ohppiid/studeanttaid riektesihkarvuodas ja vuodđudeaddji friddjavuodain- ja vuogatvuodain: movt galgat dáhkideit suomabeale ássiide fuoladeami mii čuovvu suomabeale lagaid das mii gulla oahpahusa sisdollui, oahpaheddjit gelbbolašvuhtii, oahpahasosiálalaš ovdamunit, gelbbolašvuodta joatkit lohkanin, eiseválddit bearráigeahčču jna fuoladeapmi norggabeale ássiide lagaid vuodul?

Vaikko lea viiddis ovttasbargu dán guovtti riikkaid skuvllaid gaskkas, de leat váttisvuodát das go guoská mánáide vuodđoskuvllas geat šaddet vázzit skuvlla vierisriikkas. Oahppis lea vuogatuodta oážžut oahpu iežas riikka oahppoplána mielde.

Suomas lea vuodđolága bakte dáhkiduvvon riekti oazžut nuvttá vuodđoohpu. Vuodđolága vuodul dát mearkkaša nuvttá oahpahusa ja oahpponeavvuid (omd. girjiid), skuvlasáhtu ja borramuša skuvllas.

Sullálaš gáibáduš ahte oazžut beaiveborramuša skuvlaáiggiis ii leat Norggas. Dát mielddisbukta váttisvuodaid suomabeale ohppiide geat vázzet skuvlla norggabealde. Dáid váttisvuodaidguin fertet bargat ja gavnat geavtlaš čovdosiid. Bistevaš čovddus vuordimis gáibida lánkarievdadusa. Váttisvuodát eai leat nu stuorrát jus jurddeša ohppiidlonohallama oanehat áigái.

Dát váttisvuohta iige leat dalle go lea sáhka oahpaheddjit lonohallamis. Davviriikkalaš ovttasbarggu olis gávdno šiehtadus das mii guoská oktasaš bargomárkanii vuodđoskuvlla oahpaheddjiide geain lea unnimusat golbma jagi oahppu.

Norggabeale vuolitdási oahpaheddjin lea oaneheabo oahppu go Suomabeale vuodđoskuvlaoahpaheddjin, ja muhttumat leat dán dievasmahttan joatkaohpuin ja dan oahpu olis leat dohkkehuvvon klássaohpaheaddjin Suomas 1.-6. klássa dássái.

Lea álkibun ovttasbargat nuppi dási ja rávisolbmuid oahpahasain go vuodđooahpahasain. Fitnooahpahas ja rávisolbmo-oahpahas berresii leat vejolašvuohta ovttas oláhit buoret ovttasbarggu. Dáid oahpposurggin ii oahpahasgiella leat seamma váttisvuohtan go vuodđooahpahas: dasa lassin lea álkibut studeanttaide mátkkoštit. Fitnooahpu ovttasbarggus leat leamašan soames váttisvuodát oahpahas sisdoalu erohusaid dihte, earenoamážit das mii gullá industriijalaš doaimmaide.

Váttisvuodát gáiddusoahpahas leat go váilot ruđat oastit apparáhtaid, movt ja man ollu apparáhtat geavahuvvojit, pedagogalaš gáibádušat iešguđetge oahpposuorggis, dárbbut joatkaohpahasii ja sadjasáččat go bargit váldet joatkaohpu.

Suomas ja Norggas oahpahas ii ruhtaduvvo seamma njuolggadusaid vuodul. Suomas stáhta máksá stáhtaosi ja stáhtadoarjaga ja vel eará doarjaga doaibmagoluide ja rustegiida njuolga dasa gii oahpahas lágida. Oahpahas sáhtta juogo suohkan dehe priváhta ovttastus lágidit ja joatka- ja fitnooahpahas maiddái stáhtalaš oahppoásahas. Ruhtadeapmi lea mearriduvvon lága bakte. Ovdamearkka dihte vuodđoskuvlla ja joatkaskuvlla oahpahasii de stáhta ruhtadanoassi rehkenasttojuvvo ohppiid logu vuodul ja golut einnostuvvojit juohke ovttadaga ja oahppi ektui. Haddi juohke ovttadahkii lea juhkojuvvon iešguđetlágán osiide ja iešguđet lágán välljejumit vuodul.

Praktihkkalaš váttisvuodát oahpahasain sámeielas ja sámegilli

Norgga, Suoma ja Ruota rádjeguovlluin lea stuora eretfárren, mii lea duogaš dasa go mánáidlohku geat skuvlii álget lea njiedjan. Eai muđui ge leat nu oallu sámeielat mánát ja soames guovlluin leat váttisvuodát bisuhit klássaid main lea sámeielat oahpahas. Ovttasbargu skuvllaid gaskkas šaddá maiddái váttisin go leat dakkár erohusat oahpahasprográmmain go ovdalis leat čilgen. Dasa lassin leat maiddái váttisvuodát das movt ovttas geavahit oahpaheddjit ja oahpaheddjit gelbbolašvuohtii. Leat beare unnán oahpponeavvut, ja dájvái lea nu ahte nuppi riikkas buvttaduvvon

oahpponeavvuid ii heive njuolga geavahit nuppi riikka oapahusas. Ovdamearkan sáhttá namuhit historjjá- ja servodatfága girjjiid mat leat čállojuvvon dan riikka oahppoplánaid vuodul gos leat buvttaduvvon, ja mat govvidit dan riikka servodaga, ekonomii ja historjjá. Seammas hilgojuvvot ránjjá riikka dilálašvuodát dan ládje movt iešguđet riikka vuodđoskuvllas eaktuduvvo. Oahpaheddjit gelbbolašvuoda-gáibádusas eaktuduvvo, go bargi virgáiduvvo, ahte son hálddaša dan riikka váldogiela gosa virgáiduvvo, vaikko son dušše oahpaha sámegeielat skuvlaskuvllas iežaset eatnigilli.

Ohcejoga sámi *logabagas*² váilot sihke oahpaheaddjit ja oahppit geat máhttet sámegeiela. Ohcejoga gieddas lea olmmošlohkku njiedjan sullii 10% 1995 rájes, mii čielgasit boahta oidnosii mánáid logus geat skuvlii álget. Lea ekonomalaččat váttisin bisuhit ovttá logahaga gieddas. Ruđalaš noađđái veahkkinn livččii vejolaš váldit maid dai norggabeale ohppit logahakkii. Dát nannešivččii sámegeiela árvvu skuvllas danin go skuvllas besset geavahit sámegeiela oahpahušgiellan. Lea gal váttis bidjat sámegeiela oahpahušgiellan buot fáttáin logahagas vaikko logahatlága vuodul dan sáhttá dahkat. Lea studeantaeksámen suomagilli mii lea easttagin, go oahppit válljejit suomagiela oahpahušgiellan vai sáhttet váldit studeantaeksámena. Váilevaš oahpaheaddjit lea maid váttisvuhtan seamma ládje go váilevaš ávdnasat leat iešguđetge sámegeielat oahppofáttáide. Livččii vejolaš dustet váttisvuodaid go oahpaheaddjit váilot jus sáhtašii doarjut davviriekkalaš sámegeielat oahpaheddjit mátkoštánvejolašvuoda skuvllaid gaskkas.

Sámediggi oazžu jahkasaččat stáhtabušehta bakte ruđaid oahpponeavvo buvttadeapmái. Doarjaga sturrodát leat bisson seamma dásis 1993 rájes. Maŋimus jagid leat leamašan dušše smávit rievdadusat. 2004 stáhtabušehtas evttohuvvo 258.000 euro. Doarjagiin leat buvttaduvvon dába leamos vuodđogirjijt, mielddusávdnasat ja AV-ávdnasat. Eanemusat leat buvttaduvvon oahpponeavvut eatnigiela oahpahušsii ja suomagielas jorgaluvvon oahppogirjijt mat leat heivehuvvon 1.klássas gitta 9.klássas dási rádjái. Stuorimus oassi ruđáin leat geavahuvvon davvisámegeielat oahpponeavvuide, muhto leat maid buvttaduvvon oahpponeavvut Anaraš ja Nuortalaš gielaide, mat leat oahppofáttát ja oahpahušgielat Anar gieddas. Beare unnán doarjja juolluduvvo, man mángga jagi áigi juo cuiggodišgohte. Oahpahuš sámegeilli lea dađistaga lassanan, ja leat maid fállagoahtán oahpahuš nuortalaš ja anaraš gielain ja lea danin stuora dárbu álggahit davviriekkalaš oktasašbuvttadeami ja terminologiijaovttasbarggu. Dattetge ii leat ruhtajuolludeapmi lassanan. Maŋimus jagiid lea leamašan dába laš ahte doarjjaruhta lea nohkan juo árra čavčča ja lea dagahan veadjetmeahtumin virgádit bargit bistevaš virggiide. Go geahčča olmmošlaš návcccaide, de livččii dárbu virgádit bargit geain lea ovddasvástádus oahpponeavvuin Sámedikkis. Dát iešalddis nannešivččii davviriekkalaš oahpponeavvo-ovttasbarggu danin go dálá dilli, ovttá bargi, ii leat doarvái plánet ja ovdanahttit davviriekkalaš oahpponeavvuid. Dása lassin livččii maid dárbu ásahtit oktasaš terminologiija bargjoavkku man bargun livččii heivehit oahpponeavvuid giela ja terminologiija davvisámegeiela ektui. Dát gáibidivččii maid sierra ruhtadeami.

² Logahat: gymnasium geavahuvvo Suomabeale Sámis. Norggabealde geavahuvvo joatkkaskuvla

2.1.3 Ovttasbargu oahppo- ja kultursuorggis

Odne lea aktiivlaš ovttasbargu oahppo- ja kultursuorggis. Okta buorre ovdamearka rádjerastil-deaddji ovttasbarggus lea davviriikkalaš girjebusse man rádjesuohkanat Suomas, Ruotas ja Norggas jodihit. Dát suohkanat leat; Muoná, Eanodat, Guovdageaidnu ja Giron. Busses leat mielde suomagielat, dárogielat, ruotagielat ja sámegielat girjjit, eaige gávdno makkárge eastagat viiddit dán ovttasbarggu. Ovttasbarggu lea vejolaš viiddidit friidja oahpposuorggis, omd. gaskal Suoma medborgarinstituhtta ja sullálaš oahppoásahusaid Norggas. Lea beroštupmi lágídit omd. sierra giella-kurssaid rávisolbmuide, kurssat sámi kultuvrra ja historjjá birra ja kurssat mat gullet astoáigge-doaimmaide, omd. sámi garra ja dipmaduojis. Váttisvuohtan lea leamašan go eai leat gávdnon heivvolaš dieđut ja kursafálaldagat. Go lágíduvvojit kurssat, de berrešii ávkkástallat ovttasbarggu ja gaskaneasvuođa.

2.2 Dearvvašvuođa- ja sosialsuorgi

2.2.1 Dearvvašvuohta ja buohccidivššu

Duogáš

1980-logus gaskkaboddosaš bargojoavku guorahalai riikkaid sosiála- ja dearvvašvuođa ministeriijaid dárbbuid, eavttuid ja ovttasbargovugiid dearvvašvuođa ja sosialsuorggis. Das rájes leat riikkat rievddan iežaset lágaid ja hálddahasaid. Suomas leat gielddat láchkarievddasaid vuodul ožžon stuorit iešmearrideami. Suopma lea maid ođastan heahteguovddážiid, heaittihan njulggaduslaš stivrejumi sosial- ja dearvvašvuođasuorggis ja baicca lasihan diehtujuohkima jna. Norga lea álggan fástadoavttirvuogádaga, stáhta lea váldan badjelasas buohcceviesuid ja buohccidievrrideami, sirdan Kárášjoga spesialistadoavttirguovddáža Hámmirfeasta buohcciviesu háldui jna. Ovdalis sohppojuvvon ovttasbargohámit eai sáhte geavahuvvot buot surggin.

Ovddasguvlui digaštallat ovttasbarggu eastagiid ja vejolašvuođaid dearvvašvuođa – ja buohccidivššus, earenoamážit vásihusaid vuodul mat leat Deanu ja Ohcejoga gielddaid ovttasbarggus. Maid dai eará gielddat ovttasbarget. Čujuhat dás Omasvuona suohkanii geas lea suomagielat doavttir giid maid bálvala Gilbbesjávrii ássiid doavttirbálvalusaiguin. Maid dai bátnedoavttirbálvalus sáhtta geavahuvvot. Lea maid bohtan sávaldat ahte vel govdadit ovttasbargat bistevaš ortnegiid oktavuodas. Unjárggas lea maid suomagielat doavttir, geas lea iežas biilla mas lea suoma biillagalba (biilanummir). Dát dagaha váttisin dán biilla geavahit Norggas. Ráissá suohkan čujuha Sonjatun afasiija ja jietnageavahan dearvvašvuođaguovddáži. Das leat ráhkaduvvon oahpponeavvut sihke suomagilli ja sámegilli. Anar giella lea ea.ea. ovttasbargan Máttá-Várijat gielddain spesialistadearvvašvuođa oktavuodas. Maid dai Anar giella háliidivččii ávkkástallat bálvalusaid maid heahtea- ja inceastaguovddáš Kárášjogas fállá.

Vuodđodikšu

Rádjeguovlluin orrot ollu bearrašat geain leat fuolkkit goappaš beale ráji. Norgga bealde leat njuorratmáná eatnit geaidda lea lunddolaš geavahit jorttamovrra bálvalusa Suomas, ja Suoma bealde ges eatnit geaidda lea lunddolaš geavahit jorttamovrra bálvalusa Norggas. Seamma maid dearvašvuodastaševnnaiguin. Suomas ja Ruotas leat iešgudetlágán screeningsrutiinnat, ja leat maid erohusat omd. boahkuhanprográmmain mánáid várás. Ovttaskas dearvvašvuodadivššohagat leat ovttasbargan ja fáluhan bálvalusaid nuppi beallai rája. Iskkadeapmi ii leat dahkkon das mii guoská divatmearrádusaide. Movt dál de leaš, de fertejit riikkat šiehtadit ovttasbargovugit. Ovttasbargu guoská muhttin muddui jorttamordoibmi ja mánáid dearvvašvuodastašuvnnaid, buohccivesuid riegádahttin ja mánáidossodagaide Roavvenjárggas, Hámmirfeasttas ja Girkonjárggas.

Odne Suomas eai obage gávdno dearvvašvuodabargit mánáid dearvvašvuodastašuvnnain geat máhttet sámegiela. Norggas leat ollu sámegielat divššara mánáid dearvvašvuodastašuvnnain. Deanu gielda lea loahpahan bálvalusa mii vástida bealle dearvvašvuodabargi virggi ja guovtti sámegielat dearvvašvuodabargin nubbi bargá 50% eará barggu. Mánáidbearrašat Ohcejogas geavahit mánáid dearvvašvuodastašuvnna Deanus. Lea leamašan earenoamáš dehalaš sámi bearrašiidna ja mánáide ja miellagiddevaš sámegielat divššariidda ahte ovttasbarggu sáhtašii viiddidit ja buoridit.

Maid dai doavttirvuorus dárbbášuvvo ovttasbargu go go eai leat doarvái olmmošlaš návccat dehe eará resursat ja go vel leat nu guhkes gaskkat. Omd Ohcejoga-Kárášjoga-Deanu guovlluin (sullii 200 km guhkes rádjeguovlu gaskal Suoma ja Norgga) lea doavttirvuoru suomabealde beaivet Ohcejogas, ja vahkoloahpaid Avvilis. Lagamus buohcciviessu lea Roavvenjárggas. Buohccibiillat lea Ohcejogas (ovtta olbmossat lea bargovuoru ja válda mielde nuppi dearvvašvuodabargi dearvašvuodaguovddažis jus šadda vuolgat) ja Gáregasnjárggas (ovttas bargovuoru, ja geahččala oazžut nuppi milde jus šadda heahtevuolggá). Soai vurrolagaid bargaba vahku hávalasas. Norgga-bealde lea doavttirvuoru Kárášjogas ja Deanus (gielddas lea ovddasvástádus doavttirbálvalusas, muhto priváhta doaktáris lea vuoru; Oadjodoaimmahat, ii suohkan, máksá eanas goluid). Goappaš báikkín, Kárášjogas ja Deanus leat goappasnai guokte buohccibiilla vuorus ja goappaš báikkín leat guokte bargi geain lea vuoru birra jándora. Ovttaskas buohccit Gáregasnjárggas vulget doaktára lusa Kárášjohkii já Nuorggamis ges buohccit vulget doaktára lusa Detnui. Suomabeale buohccit mákset iežasoasi seamma ládje go norggabeale buohccit ge dahket ja doaktárat ožžot eará goluid máksojuvvot Norggabeale oadjodoaimmahagas. Ovttasbargu doaktárvuoru, buohccifievrrideami, gádjundoaimma ja eará heahteiseválddit gaskkas guoskkahat 2.3.1 gurgalusas.

Spesialista dearvvašvuodadikšu

Spesialistadearvvašvuodabálvalus lea buoret norggabealde. Gitta 1980-logu gaska rájes lea Suopma oastán bálvalusaid spesialistadoavttirguovddážis ja mánáid- ja nuoraidpsykiahtaláš guovddážis Kárášjogas, vuosttažettin Ohcejoga ássiide. Álgo dásis lei suoma sámiguovllu dearvašvuodaguovlu giie ostii ja mávssii bálvalusaid. Maŋŋil lánkarievddadeami plánema ja stáhtaosi birra sosiála- ja dearvvašvuodasuorgái de 1994 rájes Ohcejoga gielda lea oastán bálvalusaid. Maid dai Norga lea čadahan hálldahuslaš odastusaid. Spesialistadoavttirguovddáš lei álggos priváhta

oamstusas, muhto lea maŋŋil sirdojuvvon Hámimirfeasta buohcciviesu háldui. Jagi 2002 rájes lea spesialista dearvvašvuodábálvalus leamašan stáhtalaš ovddasvástádus.

Spesialistadoavttirguovddáža vuostáiváldinossodagas Kárášjogas lea okta sisdávda spesialista, okta likkedávdda doavttir, okta bealljedoavttir, okta reumatologa ja okta ortopeda. Dát leat dehalaš bálvalusat mat eai bálljo obage leat suomabealde. Dát dagaha dárbbaslažžan joatkit ovttasbarggu. Lassin de lea maid dovddus ahte sámegielat kardiologa spesialistadoavttirguovddážis Kárášjogas háliidivččii vuovdit bálvalusaid Suomabeallai (Kárášjoga váibmoguovddáš).

Kárášjogas fálluojuvvojit bálvalusat suomagielat pasienttaide. Spesialistadoavttirguovddáža poliklinihkas lea suoma- ja sámegielat liikedoavttir bistevaš virggis ja spesialistaid gaskkas geat gaskkohagaid barget doppe lea reumatologa, gastroenterologa ja sisdávdda spesialista geat buohkat hupmet suomagiela. Ovttasbargu spesialistadoavttirguovddážiin Kárášjogas gal ii galgga loahpahuvvot danin go bálvalus lea nu lahka Ohcejoga (20-120 km ja Roavvenjárgii 460 km). Bálvalus lea leamašan lasahussan eará spesialistadoavttir-fálaldagaide mat leat guhkeleappos eret, ja go vel bálvalusat leat sámegilli de dat lea maid lea dehalaš.

Ohcejohka oastá mánáid- ja nuoraidpsykiatralaš bálvalusaid mánáid- ja nuoraidpsykiatralaš poliklinihkas Kárášjogas (MNP). Jagi 2003 Ohcejohka čadašii almmolaš soahpamuša MNP'ain bálvalusaid geavaheamis ja das rájes lea divššohaslohkku bures lihkestuvvan. Suomabealde eai leat mánáidpsykiatralaš bálvalusat sámegilli. Mánáidpsykiatriija oktavuodas lea dárbu viidát ovttasbargat. Bearrášat fárrejit rájaid rastá ja váldet mielde iežaset váttisvuodaid, ja dávjá fárrejit mángga geardde gaskal Suoma ja Norgga. Ii leat dušše sámegielat buohccit dihte, muhto maidai lea dárbu bargiide psykiatriijas geat dovdet dilálašvuodaid goappaš beale rájaid ja dihtet geainna váldit oktavuoda go buohccit dárbbasit divššu ovdasguvlui.

Ovdal lei gaskkaneas gulahallan Suoma sámiguovllu váldobuohcciviesu mánáidpsykiatralaš ossodaga ja Kárášjoga mánáid- ja nuoraidpsykiatralaš poliklinihkka gaskkas. Mu dieđu mielde dákkár gulahallan ii leat dál dán guovtti ásausa gaskkas. Mu dieđu mielde ii leat leamašan ovttasbargu Suoma sámiguovllu dikšunguovllu ja Kárášjoga mánáid- ja nuoraidpsykiatralaš poliklinihkka gaskkas, muhto nuoraidpsykiatriijas lea dehalaš ovttasbargosuorgi. MNP'as lea leamašan psykiatriijalaš nuoraiddoaimmagoddi (ungdomsteam) mii earenoamážit lea bargan nuoraid gárihuhttinmirko ja iešsoardin váttisvuodaiguin (PNT). MNP'as lea maid bearášveajuiduhttin ossodat mii álggahi bárggus jagi 2003.

Deanus lea Sieiddájoga mánáidpsykiatralaš dikšunguovddáš ja skuvla, mii lea 6-12 jahkasaš mánáide várás. Maŋimus áiggis lea guovddáš háhkan sámegielat gelbbolašvuoda. Ulmil lea ahte guovddáš galga maid fállat bálvalusaid suomabeale gielddaide. Dát livččii molssaeaktun Suoma sámiguovllu guovddášbuohcciviissui divššohahkan sámi mánáide. Ohcejoga giela lea vuolggahan jurdaga ahte ovttasbargat dikšunguovddážiin. Dikšunguovddáš galga heaittihuvvot, mii lea šállošahtii, go guovddáš lea báiki gos Ohcejoga bearrášat ja sámegielat oahpaheaddjit sáhttet oazžut doarjaga ja veahki go guovddáža doaimma lea heivehuvvon olbmuide geat leat Ohcejogas eret.

Jagi 2002 čadahii Ohcejohka giella soahpamuša Kárášjoga heahte- ja inceastaguovddažin. Doaibma lea buori muddui leamašan dego dikšunruoktun. Suoma čujuhusaid vuodul de guovddáš ii sáhte guorahallat ja dikšut olbmuid geat leat vásihan seksualalaš illásteami.

Odne eai leat áigumušat ovttasbargat rájiid rastá rávisobmuid psykiatriijain. Norggas lea lávdaduvvon psyhkalaš dearvvašvuodáfálaldat rávisolbmuide lágiduvvon golmma guovllupsykiatralaš guovddážiidda (oaniduvvon GPG) mat vástidit iešguđetge geográfalaš guovllu. Finnmárkkus leat rávispsykiatralaš bálvalusat nugomat Deanus. Juohke GPG galga doaimmahit poliklinihka lassin ambulánsadoaibmagotti, galget doaimmahit beaivedivššu, liigeossodaga heahtedili ja dárkuma várás, oanehisáiggedivššu birra jándora, ossodaga guhkitáigge dikšui ja veajuiduhttimii ja ráđđet ja giedahallat áššit mat gusket suohkanlaš bálvalusaide. Rávispsykiatriijas lea áibbas dárbbaslaš ovttasbargat psykiatralaš divššuin goitot ovttaskas buohccit ektui. Maiddai stuorat perspektiivvas psykiatriija fágaolbmuin lea ollu máid sáhttet guhtet guimmiideasetguin oahppat. Norgga bealde orrot oalle ollu suomelaččat ja livččii miellagiddevaš divššohahki ja dikšumi ahte suomagielat divššárat sáhttet ovttasbargat Suomabeale psykiatriijain. Norgga bealde leat huksemin sámegielat psykiatriija gelbbolašvuodaguovddáža Leavnijas. Livččii buorre suomabeale psykiatriijii ásahtit oktavuoda dáinna guovddážiin.

Earret ovdalis namuhuvvon surggiin dárbbasuvvo maid ovttasbargu ea.ea. heahtedivššus, boarrasiid fuolahusas ja gárihuhttin- ja narkotihkamirkuid geavaheddjiid divššus.

Gažaldagat mat gullet sosiálalaš oadjebasvuhtii

Duollet dalle dáhpáhuva ahte pasieantain leat váttisvuodát gažaldagain mat gusket suomabeale Álbmotoadjoásahussii (FPA) ja norggabeale oadjedoaimmahahkii, omd. boazalmasvuodajávkami, bargolihkohisvuodáide ja lámisvuhti- ja lámisvuodápenšuvdnii. Suomelaččain sáhtta leat váttisvuolta oažžut rievttis buozalmasvuodádieđáhusa Suomas dohkkehuvvot Norggas go riikkain ii leat seammalágan skovit. Muhtomin lea earenoamáš váttisin suomelaččaide geat leat leamašan bargolihkohisvuodas oažžut sosiálalaš buriid Norggas. Maiddai ášši mii guoská lámisvuhtii ja lámisvuodápenšuvdnii dagahit váttisvuodáid. Doaivumis gávdnojit doarvái buori davviriikkalaš konvenšuvnnat dán suorgái, muhto buot báikkálaš oadjokontuvrrain ii leat doarvái áššáigulleaš máhttu ja gelbbolašvuolta. Guoskevaš doaktára oainnu mielde de ii leat doarvái ahte oadjo- doaimmahagas lea kontuvra Oslos gos lea earenoamáš máhttu giedahallat áššit mat guske olgoriikkalaččaide. Muhttomoin dáidet suomelaččat dárbbasit bagadallama ja ráđi Suomas gažaldagain mat gusket buozalmasvuodádáhkádussii ja penšuvdnagažaldagaide. Oadjedoaimmahat galggašii fállhit oahpu iežaset bargiide vai ohppet ja dovdet davviriikkalaš konvenšuvnnaid.

Sii geat orrot Suomas muhto barget Norggas leat leamašan duhtameahttumat danin go sii eai sáhte oažžut viessodoaktára ja fástadoaktára Norggas vaikko bálkkás mákset ge oadjodivvadaga sosiálalaš oadjebasvuoda dáhkideamis.

Ovttasbarggu easttagat

Giellaváttisvuodát leat duohta váttisvuohtan. Beara ollu čoahkkimat lágíduvvojit gos doivot ahte buohkat birgejit suoma/ruota-gielain ja dárogielain dulkka haga. Go terminologijja, hálddašánráhkadus ja doahpagat leat nu iešguđetláganat de dat sáhttet dagahit boastu ipmárdusaid. Okta oahpaheaddji gii dán guovllus bargá cealká ahte livččii buoremus bálkáhít dulkka daid ovtastallan-čoahkkimiidda mat eai leat bistevačča. Rádjeguovlluin sámi organisašuvnnain ja gielddain leat vejolašvuodát dulkont čoahkkimiid ja sis leat maid sihke dulkkat ja dulkonnrustegat. Dás berrešii ávkástallat dulkonvejolašvuodaid. Go ovttasbargo lea sajáiduvvon de lávejit suomelaččaid skuvlaruoagilli lasihit dárogielat tearpmaid. Seammas hárjánit norggabeale ovttasbargoguoimmit ipmrdit suomelaččaid báhkodanvuogi, terminologijja ja hálddašánvugiid. Mánnga geardde sáhttet oktasaš berošteaddji áššit čilgejuvot sámegilli jos goappaš bealálaččain leat sámegielat bargit.

Hálldahuslaš stuktuvrrat sáhttet ipmirduvvot eahppečielggasin ja moivvasin. Suomas gielddat ruhtadit dearvvašvuoda- ja buozalmasvuodađivššu. Gielddain lea mearridanváldi dán áššin ja alimus virgeolbmui leat viiddis fápmudusat. Norggas suohkanat mákset dušše unna oasáža go luin (riegadahttin- ja mánáidguovddažiid) ja guovddáš eiseválddit nannosit ásahtallat doaimma. Norgalaččat hárve sáhttet dahkat maidege masa eai gávdno rikkaviidosáš čujuhusat. Norggas leat stáhtalaš ásahtallat ovddasvástádus earenoamáš dearvvašvuodađivššus, spesialistadearvvašvuodas, ja ruhtaduvvo buohcoaju bakte (oadjekontuvrra). Suomas lea suohkaniid ovddasvástádus buohccesáhtus, Norggas ges stáhtalaš buohcceviesut ostet buohccesáhtu sierra buovccesáhtuheddjin. Norggas leat leamašan nu ollu nuppástuhttimat ahte suomelaččaide lea váttis ja veadjetmahtun diehtit buot nuppástuhttimiid. Ovtta suorrggis lea nuppástuhttin leamašan seammaláđje goappaš riikkain: Suomas leanahearrá goziha leandoavttir doaimma ja mañimus rievda-deami vuodul de Norggas fylkkamánne goziha fylkkadoaktára doaimma.

Dávja šaddet luoitováttisvuodát rájarasta gávppašemiin. Suomelaččat bidjet hatti juohke ovttaga nammi iežaset bálvalusain, omd beaivedivššus dehe go fitná dearvvašvuodađuovddážiis ja leat váldan vuodu das ahte norgalaččat juo leat mearridan hatti juohke ovttaga nammii. Norggas eai dovdda dien dohpaga ja imástallet suomelaččaid “haddedihtomielalašvuoda”. Go suomelaš jearrá ollu go bálvalus Norggas máksá, de norgalaš dávja ii dieđe hatti. Doaktára dieđuid vuodul guhte bargá guovllus de sii sahttet geavahit oadjedoaimmahaga hattiid áibbas váttisvuodaid haga dearvvašvuoda ja buozalmasvuodađivššus. Nu lea Ohcejoga gielda dahkan go leat oastán bálvalusaid spesialistadoavttirguovddážiis Kárásjogas. Viidáset leat erehusat das makkár bálvalusaide lasihuvvo divat. Dat dagaha váttisvuodaid go lea sáhka divatvuogis. Go omd bátneđikšu lea nuvtá buohkaide geat leat vuolil 18 jagi ja sii geat leat gaskal 18 ja 20 jagi ges mákset 25%, de lea váttis diehtit makkár divvada galget váldit go pasieanttat ožžot bátneđivššu suoma-bealde. Máksá go omd. fylka erohusa mii lea das maid pasieanta ieš máksá ja dan man ollu suomabeale bátneđikšu máksá?

2.2.2 Mánáidgárddit

Lea dárbu ovttasbargat das mii guoská mánáidgárddiide ja beaiveruovttuide. Omd. eai leat lih-kostuvvan virgádit bargi bearášmánáidruktui mii dárbbášuvvo Näätamäs Anár gielddas, danin go gaskkohagaid ii leat nu stuora dárbu sierra manáidruktui. Maidai eará gielddain nugomat Ohcejogas ja Deanus lea beroštupmi ovttasbargat.

Jagi 1998 dohkkehii Ohcejoga vuoddoadjebasvuodalávdegoddi (gruntrygghetsnemnd) Venenkenttã beaiveruovttu man Deanu ovttastus doaimmaha, ja mii fáluha priváhta dikšunfálaldaga. Duogáš mearrádussii lei dárbu oažžut sámegielat beaiveruovttu manáide Nuorggámis. Mánáidgárdi dárkkistuvvui ja gávnnahuvvui ahte dat ollášuhttii beaiveruovttu gáibádusaid. Maŋŋil soames áiggi de Nuorggám váhnemat heite geavaheames beaiveruovttu go ledje váttisvuodát sáhtuin eanu rastá. Jus mánáidgárdi fas galga geavahuvvot, de dat fas ferte dárkkistuvvot ođđasit.

Anar gielddas lea leamašan ovttasbargu suohkanlaš beaiveruovttuin Njávánis. Anar gieldda dieđuid vuodul de lea ovttasbargu eiseválddit gaskkas ja praktihkkalaš doaimmaiguin bures lih-kostuvvan. Das eai leat leamašan giellaváttisvuodát. Kulturerohusat rikkaid beaiveruovttuin eai leat dagahan váttisvuodaid.

Dat mii lea leamašan váttisvuohthan Anaris lea ahte eiseválddit eai dovdda nuppi riikka lágaid ja mearrádusaid dehe eiseválddit rávvagiid. Suomas ja Norggas leat guovttelágan lágat mánáidgárd-diide, mii ea.ea. lea joavkku sturrodaga ektui, mánáidgárddi sisdoallu ja bargit gelbbolašvuodagáibádus. Byrákráhtadássi barga sihke váddát ja njozet sihke Suomas ja Norggas. Báikkálaš eiseválddit eai hálddaš riikkaidgaskkasas šiehtadusrievtti, eai dieđe maid sáhtta lihtodit ja man ládje, movt ovddasvástádusgažaldagat galget čilgejuvvo jna. Báikkálaš eisveválddit eai leat ožžon veahki ja rávvagiid riikka eiseválddin máid sii dárbbasit.

Suoma lágat iešalddis gal eai eastat ahte gielddat sáhttet lágidit gielddalaš mánáidgárddi dakko bakte ahte ostet bálvalusaid iežas ássiide norggabeale suohkanis. Suomabeal giella galgá, go lágida gielddalaš mánáidgárddi, bearráigeahččat ahte bálvalus, sisdoalu ja kvalitehta dáfus ollášuhtta mánáidgárdelága (36/1973) gáibádusaid. Dáid gáibádusaide gulla joavkku sturrodaga, biepmu mii fálojuvvo dikšunbáikkis ja gáibádusat bairgiid gelbbolašvuhtii. Lága vuodul suoma bearrašis lea riekti oažžut mánnái, guhte lea vuolil skuvlaigi, sáji mánáidgárddis mii lea nu movt lágas lea mearriduvvon.

Suomas lea váhnemiin riekti, suohkanlaš mánáidgárddi sáji, vejolašvuohhta válljet máná dikšut ruovttus ja ohcat doarjaga ruovttus dikšumii dehe ieš gávdnat mánnái sáji priváhta beaivedikšui ja oažžut doarjaga priváhta diškui. Mearrádusat dákkar doarjagi gávdnojit lágas mii guoská mánáid juogo ruovttus dehe priváhta dikšui (1128/1996). Lágat eai ge eastat dulkonjumi ahte norggabeale priváhta beaivedikšu dehe bearášdikšu sáhtta leat priváhta dišku movt lágas čállojuvvo, beare dikšu ollášuhtta lága gáibádusaid. Go álbmotpenšuvdnaásahusas lea mearridanváldi dasa go guoská doarjagi, de lea vuogas siinguin gulahallat lága dulkonma hárrái. Jus lea norggabeal mánáidgárdi dehe bearášmánáidgárdi de galga maid atnit fuola čilget makkár golut leat mánáidgárddi lágideames.

Mearrádusat mat gusket priváhta divššu lágideames de ferte rahčat earuhit (suoma) gielddalaš doaimma ja priváhta doaimma. Doarjaga priváhta dikšui illá sáhtá geavahit mánáidgárdái norggabeale suohkanlaš dikšui. Jus lágain lea leamaš áigumuš sirret dušše gielddalaš ja obanassiige olggo-bealde divššu, de ferte guorahallat sáhtta go norgga suohkanlaš beaiveruovttu buohtasdahttit lágas

gohčoduvvon ovtastusain. Jus dat lea seamma, de sáhtta leat vejolaš máksit doarjaga priváhta divššu ektui.

2.3 Teknihkkalaš ossodat

2.3.1 Gádjundoaibma

Jagi 2004 álggus lávdaduvvui suoma gádjundoaibma nu ahte Suoma sámiguovllu gádjundoaimmas lea ovddasvástádus olles sámiguvlui. Organisationsvrralaččat gullá gádjundoaibma oktii sámiguovllu lihtuin. Dattetge gádjundoaibma measta olles sámiguovllus doaimmahuvvo gielddalaš eaktodáhtolaš buollinveagain, mii mearkaša viiddis ovddasvástádusa báikkálaš ja dájvja eaktodáhtolaš buollinvehki. Rádjerašta ovtasbarggus lea stuora mearkašupmi olles Suoma sámiguvlui go leat guhkes gaskkat ja unnán olbmot guovllu eaktodáhtolaš buollinveagas.

Finnmárkku fylkkas lea buollinveaga fágaguovddáš mii lea sajáiduvvon Hámmirfestii. Dát guovddáš galga gaskkustit várrehusaid ja heahdedieđuid olles fylkkas. Bálváluš lea Justidepartemeanta vuollasažžan ja buollin- ja elfápmosihkarvuoda direktoráhtas (DBE) ges lea bearráigeahččanovddasvástádus.

Lea leamašan riikkaviidosáš guorahallan- ja nuppástuhttindoaibma guovllulaš várrehusguovddážiid ektui ja ulbmil lea leamašan geahpidit guovddažiid logu nu ahte šaddá seamma lohku go politibiret Norggas.

Dál barget ovdanahttit gádjundoaimma rádjeraštildeaddji ovtasbarggu. Konkrehta ovdamearka lea ovtasbargoprošeahta Northern Research and Rescue (SAR), mii lea álggahuvvon ođđa fierpmádagain gádjuneiseválddit gaskkas Suoma sámiguovllus, Davvi-Norggas, Norrbottenis ja Ruoššas. Ovtasbarggu bakte deattuhit riskahálldašeami mii guoská stuorit lihkohisvuodaide rádjeguovlluin, omd. johtolatlihkohisvuodat, hoteallabuollimat, biraslihkohisvuodat, meahcebuollimat ja ohcandoaimmat. Eiseválddit duollet dalle lágídit hárhallamiid ja daid bakte vuodđudit oktasaš bargovugiid ja vuodu vai ovtasbargu buoriduvvo.

Dása lassin lea Suomabealde Ohcejoga ja Anar gielddaid ja Norggabealde Kárášjoga ja Deanu gielddaid gaskkas juo 10 jagi leamašan formálalaš ja geatnegahtti rádjeraštildeaddji ovtasbargu buollin- ja gádjundustehusas mii lea bures doaibman buohkaid ektui. Maid dai Eanodaga ja Guovdageainnu suohkanat leat šiehttan ovtasbargat buollin- ja gádjundustehusain.

Šiehtadus mielddisbukta ahte suohkanat geatnegahttojuvvojit searvat go leat lihkohisvuodat dehe stuora lihkohisvuodavárra dan ektui man ollu návccat sis leat, jus šiehttojuvvon suohkan bivda earenoamáš veahki. Šiehtadusa geográfalaš viidodat fátm másta ovtasbargi suohkniid ja čilge formálalaš beliid nugomat dáhkádusaid bargiide ja rustegiidda ja movt juogadit goluid go šaddet vuolgit ja movt dikšut bargiide.

Dan áigodaga go siehtadus buollin- ja gádjundustegusas lea leamašan doaimmas, de leat fuomášan ahte rustegis ja dávviriin ii leat seamma mihttu iešguđetge riikkas. Danin lea dárbu oazžut oktasaš davviriikkalaš standárda gádjunrustegiidda/-dávviidda mii dagahivččii ahte rustegat ja dávvirat sáhttet buoremus lági mielde geavahuvvot mii sihkarstašii buoremus gádjunbálvalusa ovttasbargoguimmiide. Standárdiseren maid dagahivččii ahte rustegiid ja dávviriid geográfalaš juogadeami sáhttaši ovttastahttit ja juogaduvvot buoremus lági mielde ja váikkuhivččii ahte seastašivččii ressursaid buorebut go odne.

Buohccesáhttu

Heahteguovddášdoaimma Suomas galga ođasmahttojuvvot biriid mielde 2001-2006 áigodagas. Ođastus mearkkaša ahte gádjundoaimma heahteguovddážiid ja politijáid várrehusguovddážiid sadjái, mat ovdal ledje sirrejuvvon, dál ásahuvvo sierra heahteguovddáš man namahussan šadda Heahteguovddášdoaimmahat ja mii dál galga doaimmat gádjun, politijja- ja sosiála ja dearvvašvuodadoaimmahaga heahteguovddažin. Go ođastus lea čađahuvvon de riikkas leat oktiibuot 15 heahteguovddáža mat gullet Heahteguovddášdoaimmahakkii. Suoma sámiguovllu heahteguovddáš, mii lea Roavvenjárggas, álggahii doaimmas cuoŋumánu 2.beaivvi jagi 2002 ja dan doaimmaguovlu lea olles suoma sámiguovlu.

Norggas leat várrenguovddážit (AMK) Kárášjoga buohccesáhttui Hámmirfeasta buohcceviesu jourpoliklinihkas ja Deanu buohccesáhttui ges Girkonjárgga buohcceviesu jourpoliklinihkas, gosa buohccebiillat dovnot pasieanttaid. Guovdageainnus ja golmma eará suohkanin Norggabealde doaimma lassin n.g. Arctic Ambulanse, ja sin doaimma ektui de leat plánegohtán guorahallat vejolašvuodaid buohccesáhtu oktavuodas ovttasbargat davviriikkaid báikkolaš guovlluin, vuostta- mužžan Guovdageainnus, Eanodagas, Muonás ja Gironis.

Leavnjjas lea Sea-King gádjunhelikopter mas lea mielde narkosadoavttir, geas lea birra jándora vuorru, ja lea gearggus gádjunmátkái vuolgit ja sáhtta girdit gitta 70 km áimmu mielde. Heahtedilis sáhtte diŋgot Sea King gádjunhelikoptera maid dai suomabeallái ja lea ovdal viežžan roasmmahuvvon olbmuid Ohcejogas. Girdima hálddaša Romssa Universiteahta buohcceviessu AMK. Suoma Aslak-helikopter Soađegilis lea sihke sturrodaga, bargiidlogu ja rustegiid dáfus Sea-king sullásaš helikopter, muhto heahtedilis lea dat guhkelis eret Ohcejogas go Sea-King helikopter lea. Aslak-helikopter lea ávkkálaš go dušše áigu fievrridit veahki ávdin meahccái.

Heahtedilis dárbbášuvvo njuovžilis ovttasbarggu buot várrehusguovddážiid, buohccebiillaid, doaktariid gaskkas geat leat bargovuorus ja buohcceviesuid gaskkas. Heahtedillái eai gávdno doarvái buori ovttasbargovuogit. Norggabeale AMK ja Roavvenjárgga heahteguovddáš leat asymetralaš ovttasbargoguomit. Norggas leat buohccedivššárat buohcceviesuid vuorrepoliklinihkain geat vuostáiváldet várrehusaid, sis geat suomas vuostáiváldet várrehusaid ii leat dearvvašvuodda- ja dikšunoahppu, muhto sis lea loahppageahččaleapmi (eksamen) mii lea sierra oahppu gádjunguovddážiid heahteguovddáš jodiheddjiide dehe politijjaoahppu. Suomas deaividit heahtedilit gos lea lagat viežžat buohccebiilla ja doaktára Norggabealde ja heahtedilit Norggabealde gos lea lagat viežžat buohccebiilla ja doaktára suomabealde. Dákkar oktavuodain ii leat ovttasbargu álot doaimman nu bures go galggašii. Telefodnaoktavuohta ovttaskas bálvvain ja máŋgejuvvon

báhpirat eai leat doarváí, ja lea dárbu oažžut čielga ovttasbargovugiid, doaibmamodeallaid ja čujuhusaid.

Stuorimus hástalussan dálá heahthedieđáhusbálvalusa buorideamis, lea sihkarsasttit ássit guovddáš sámi váldoguovlluin jođanis ja rivttes veahki heahtedilis beroškeahttá boahta go diehtu sámegilli vai dárogilli. Kárášjoga gielda lea danin maŋimus jagiid áŋgiruššan čielggadeami das movt buoridit heahthedieđáhusbálvalusa mii maiddai vuhtiivállda gielalaš eatagiid. Dán oktavuodas lea maid lunddolaš ságastallat vejolašvuodas viiddidit gádjunbálvalusa vai oacčoše sierra davviriikkalaš sámegielat heahthedieđáhusa.

Suoma ja Norgga gaskkas leat soames erohusa das go guoská heahthedieđáhusguovddáža vieruin nu movt ovddabealde lea čilgejuvvon. Suomas lea buot eiseválddin oktasaš heahthedieđihanguovddáš. Norggas heahthedieđáhus das mii guoská buohccesáhttui hálddašuvvo guovllu buohcceviesu AMK-guovddáža bakte, ja politiijain ja buollindustehusain leat sierra heahthenummirat. Suomas lea heahthenummir 112 ja Norggas lea buohccesáhttu nummir 113. Go olbmot vánddardit rádjeguovlluin de sáhtta dáhpáhuvvot nu ahte vánddardeaddji ii obage fuomáš ahte telefovndna molsu fierpmádaga ja nu dagaha váttisvuodá jus šadda heahthenummirii čuojahit. Norggabearde leat maid váttisvuodát go geaidnu gokko earrána buohccivisuide ja bahkadasdoavt-tirštašuvdnii ii leat doarváí bures galbejuvvon. Leat leamašan heahtedilit go olgoriikkalaččat eai leat gádvnan buohcceviesu heahtevuostáiváldima. Dákkar dilálašvuodát ja erohusat eai leat dohkalačča rádjeguovllus. Oktasaš galbema ja heahthenummirvieru berrešivččii čielggadit ovddasguvlui.

Oahpahusgažaldagat

1993 Norggas mearriduvvui ođđa buollinláhka. Juohke suohkan ja gielda geatnegahttojuvvui ása-hit buollindustehusa heivehuvvon olmmošlohkkui ja buollinvárri. Jagi 1995 rádjái galggai buohkain leat dustehus mii dávviriid, olmmošlaš návccaid ektui ja vuorroortnega ektui galggai olláshuhttit lánkaásahusa gáibádusaid. Lágain maid mearriduvvui makkár oahppu ja hárváncapmi galggai leat buollindustehusa bargiin.

Guhkes mátki riika áidná buollindustehus oahppoásahussii Norggas, dagaha stuora mátkegoluid smávit suohkaniidda geain buollindustehusa bargit dušše leat oassevirgehaččat.

Danin sáhtašii ovttasbargu gádjunuoaimmas ovdanahttojuvvot earenoamážit das go lea sáhka gádjunbargit oahpaheames. Suomas eaktodáhtolaš buollindustehus oahpaha iežas bargit buollinstášuvnnain. Eaktodáhtolaš buollindustehusa bargit váldet oahpu gádjuninstituhttas Kuopios. FBK-oahppu huksejuvvo smávit ja čielga fáddásurggiid nala, maid sáhtta oahppat juogo eahket dehe váhkoloahpa kurssaid dehe hárvjehallandeavvemiid bakte. Go lea sáhka dákkár oahppoáigodagain de sáhtašii ovttasbargu lasihuvvot omd. nu ahte govdadit dásis guorahallat vejolašvuodaid lágidit oktasaš vuoibmas oahppodilálašvuodaid. Oahpahit eaktodáhtolaš bargit ferte leat intensiivvalaččat čađahuvvot ja nu beaktilit go vejolaš, go eaktodáhtolaš bargit eai sáhtte guhkit áiggi leat oahppoásahas. Guhkes gaskkat Davvi-Norggas ja Suoma sámgiguovllus mearkkaša liige goluid go šaddet guhkes mátkit jus galggaš searvat oahpahussii.

2.3.2 Doappargiedadallan

Doappargiedahallamis lea guovllu struktuvrrat ja johtolatoktavuođat dehalačča ovttasbarggus. Jus struktuvra ja johtolatoktavuođat leat ávkkálačča doappargiedahallamii de gánnáha čadahit soahpamušvuoddduvvon ovttasbarggu.

Suomas lea doappargiedahallan oalle viiddis. Suohkan galga lágídit suohkana olbmui doappariid ođđasit ávkkástallama, dikšuma ja fievrredeami ja eará doappariid go earenomášdoappariid maid lágášvuoda, čoahkádusa ja hivvodaga dáfus sáhtá buohtasdahttit viessodoaluid doappariiguin muhto mat bohtet industriija dehe eará doaimmas. Suohkan galga doaimmahit doapparhálldašeami juogo iežas doaimma bakte dehe oastit doapparhálldašeami olggobealde ovttastusas. Doapparfievrredeapmi galga doaimmahuvvot olles suohkanis. Suohkan sáhtá mearridit ieš fievrredit doappariid dehe oastit fievrreidambálvalusaid earáin. Buohkat galget vuostáiváldit mearriduvvon doapparfievrredeami. Go lea heivvolaš galget suohkanat doaimmahit doapparfievrredeami oktasaččat.

Doapparhálldašeapmi gaskal Ohcejoga ja soames Norggabeale gielddaid lea ovdamearka movt ovttasbargu doapparhálldašeamis lea lihkostuvvan. Jagi 1996 mearridii Ohcejoga gieldda searvat oktasaš doapparhálldašeapmái man Deanu gieldda ja soames eará norggabeale gielddat ledje ásahan. Ohcejohka searvvai ollislaš miellahtun oktasaš doapparhálldašanfitnodahkii Deanus. Fitnodat oamasta doapparbáikki Deanu gielddas. Doapparhálldašeamis máksá Ohcejoga gieldda divada juohke 1000 doapparkilos mat dolvojit doapparbáikái. Divat lei 2003 jahkái kr 941.13 norgga ruvno oktan doapparvearui.

Ohcejohkii lea oktasaš doapparbáiki hui ávkkálaš. Ovttasbarggu bakte lea gieldda beassan eret stuora háhkan- ja doaimmagoluin maid iežas doapparbáikki livččii máksán. Go doappar čohkken lea sajáiduvvon ovttá báikkái de birasvahagat leat sakka unnit ja obalohkkái leat golut dušše oasáš dan ektui movt livčče jus sii ieža livčče šaddan hukset ja doaimmahit sierra doapparbáikki. EU-njuolggadusat rádjerastá doapparfievrredeapmái leat átnojuvvon váttisvuohtan, go omd mearráduosat dieđihanvuohtái leat atnojuvvon váttisin ja dagahan liige goluid go lea sáhka fievrredit doappariid gielddalaš doapparovttasbarggu oktavuodas. Ovttasbargu lea goitot doaimman bures danin go lea oláhan synergijabeavttu doapparhálldašeamis.

Ohcejoga gielddas lea juo 1993 rájes leamašan biokomposta stášuvdna, gos maid leat dikšon 3-sláji (kategori) njuovvanbázahusaid bohccuin mat leat njuovvojuvvon norggabeale lagasbirrasis. Doaimma lea ráddjejuvvon stašuvnna heajos doaimma- ja vuostáiváldin vejolašvuoda dihte. Dušše bohccuid nálášuhttima dihte iežas birrasis de eaktuduvvo ahte bohccos njuovvanbázahusaid sáhtá dikšut lagasbirrasis gos nálášuhttin dáhpáhuvo. Guovllus dárbbášuvvo vuogas kompostrenstašuvdna biobázahusaide ja danin berre kompostrenstašuvnna doaimmaevttut ovdanahttojuvvo.

3 OVTTASBARGU EALÁHUSDOAIMMA OKTAVUOĐAS

3.1 Dábálaččat

Oljobohkanguovlu Snøhvit Hámmerfeasta olggobealde lea dehalaš álgga ávkkástallat gássa- ja oljoriggodagaid Barentsábis. Boahhtevaš jagiid de vuordimis doaimmat lassanit sihke Norgga ja Ruošša bealde. Dán olis dáidet čuožžilit mánga vejolašvuoda ovttasbargat rájaid rasta, goitot ealáhusdoaimma oktavuodas. Dás lea dehalaš ahte suohkanat geavahit daid vejolašvuodaid mat rahppasit sihke Barentsovttasbarggu ja eará interregprošeavttaid bakte.

Juste dál lea unnán njuolga ovttasbargu Norgga ja Suoma fitnodagaid gaskkas. Viiddis ja ovt-tastahttojuvvon ovttasbarggu ektui de ovttasbargu čađahuvvo earenoamáš ja báikkáláš dárbbuid ektui. Lea gal soames geardde geahččaluvvon oazžut čiekŋalis ja viddis ovttasbarggu. Dán okta-vuodas leat lágiduvvon oktasas čeahkkimat ja seminárat, masa leat hárvenaš bohtosat. Dál lea interreg-prošeakta álggahuvvon mii juste guoskka dáid gažaldagaide.

3.2 Oainnusmahti ovttasbargu

3.2.1 *Prošeakta Arctic Trail II*

2003 borgemánus álggahuvvui prošeakta Arctic Trail II, mii lea davviriikkalaš ruhtaduvvon ja stivrejuvvon prošeakta. Ulbmil prošeavttain lea ásahtit skohterlahttofierpmádaga davvikalohttas ja kártet makkár bálvalusbuvttadeaddjit leat daid lahttuid lahkosis. Rahčamuš lea ahte galget leat ollislaš fáilaldagat mátkes-, orrun-, borramuš-, áigeájanas (guoimmuhan)- ja prográmmafáilaldagat lahttuid lahkosis. Sierra prošeaktabargi doaimmaha vuodđobarggu Ruotas ja Norggas ja prošeak-tahoavda ges doaimmaha barggu Suomas, ja su konturbáiki lea sámi gielddaovttastusas Pohjois-Lapin aleyhteisön kuntayhtymäs Soađegilis. Prošeavtta čađaheami hálddašit našuvnnalaš stivren-joavkkut ja bajimus dásis berráigeahččá riikkaidgaskasaš jođihanjoavku prošeavtta čađaheami. Prošeakta loahpahuvvo 2005 čakčamánu, muhto leat dál juo ohcan prošeavtta guhkiduvvot jagi 2005 loahpa rádjái.

Prošeavttas leat dál bargamin merket váldolahttuid Suoma davimus sámiguovllus ja oktasaš márkanfievrridemin ja dan oktavuodas dárbblaš ávdnasiid, omd kárttaid jna. Ulbmil dáinna oktasaš márkanfievrridemin lea gálvomearkka Arctic Trail bakte almmuhit ođđa dálvegálvvu mas leat skohtermatkit mat leat guhkibut go dábalaš mátkit. Márkanfievrrideapmi dahkko riikkaidgaskkasaš márkanis. Erohusat leat stuorrát go lea sáhka lahttuid dikšumis ja merkemis Norgga, Suoma ja Ruotabealde. Prošeavtta bakte rahčet oláhit oktasaš bargovuogi.

3.2.2 *Prošeakta Turisma Davvi Dimenšuvdna (TND)*

Prošeavtta Turisma Davvi Dimenšuvdna (TND) lea buorre ovdamearka movt leat oláhan ovttasdahttojuvvon ovdáneami ja ovttasbarggu ealáhusdoaimmas. Prošeavttas leat máŋga oasseprošeavtta main fáddá lea rádjerastildeaddji ovttasbargu. Prošeakta gusto “arctalaš golmmačiegaga” (arctiska kilen) gaskal Luosto, Álttá ja Murmánska. Ulbmil lea ahte lagas ovttasbarggu bakte gaskal Finnmárkku, Jiekŋaábi ja Guoládaga-Murmánska guovlluid gaskkas galget ovdanahttit guovllu luonddu- ja kultuvrralaš mátkeealáhusa nu ahte dat sáhttá doaibmat birra jagi.

TND-prošeakta álggahuvvui jagi 2002. Prošeavtta ruhtadit ee. EU, Lapplanda lihttu, sámiguovllu leanastivra, sámiguovllu bargofápmo- ja ealáhusguovddáš, Anar, Soađegili ja Ohcejoga gielddat, Finnmárkku Fylkkasuohkan ja mátkeealáhusfitnodagat. Prošeavtta praktihkkalaš čađaheami ovdasvástidit Pohjois-Lapin Matkailu Oy ja Finnmark Reiseliv AS.

TND-prošeavtta áigumuš lea buoridit guovllu beakkálmavuoda ja davviguovllu luonddu álbmoga ja kultuvrra eavttuid vuodul. Áigumuš lea dagahait guovllu luondduturisma dáfus geasuheddjin, guovlu mü fáluha oktagaslaš allakvaliteahta gálvvuid nugomat luonddu- ja kultuvrra, ráinnasvuoda ja asttoáiggedoaimmaid birra jagi. Márkanfievrrideapmi lea guovddázis dán prošeavttas. Dehalaš vuolggasadji oasseprošeavttain lea ahte ealáhusdoaimma galga buorranit ja barggahus lassanit. Leat guovllu mátkeealáhusfitnodagat oktan vuollásaš lágideddjiguin, suohkanat ja earát suorggádatfitnodagat geaidda prošeakta lea ávkin ja leatge sii geat leat prošeavtta váldoulbmiljoavkkut Suomas, Norggas ja Ruoššas. Ulbmil lea maid oáčuhit buori ja heivvolaš girdioktavuodaid dán guvlui vai sáhtašii fáluhit ollislaš mátkefálaldagaid ja vai oktagaslaš mátkit rájaid rasta šattaše duohtan. Luonddu- ja kultuvrralaš mátkeealáhusat birra jagi gáibida oahpu fitnodeaiggiid, suorggádatberošteddjiide ja omd máinnasoffelaččaide.

3.2.3 *Eará ovttasbargu*

Iešgudetge ovttasbargovugiid gaskas mat leat doaibman bures leat iešgudetge geahččalandoaimmat mátkeealáhusas. Maŋga mátkefitnodaga Eanodagas lágídit omd. Beavemátkiid Guovdageidnui, Áltái, Omasvutnii ja Romsii iežaset joavkkuide. Sii finadit omd. Juhls silbarávddis, dávvirvuorkkain ja eará mátkebáikkain Jiekŋaábi rittus. Dasa lassan leat oktavuodat fitnodagaid gaskkas geat fáluhit skohtermátkiid ja rádjerastildeaddji bálvalusaid. mátkeealáhusfitnodagat lágídit bivdomátkiid norgabeallai, vuostažettiin vai sáhttet “fillet guoli” Jiekŋaábi vuonain dohppet vuggii.

Mánnga mátkefitnodaga Norgga bealde vuodet váhkkoloahpa mátkiid sumabeallai, e.e. gávppašánmátkiid ja lágídit iešguđetlágan doaluid ja semináraid. Norgga smávvaindustriijafitnodagat finadit duolle dalle ain čájáhusain, Skeankkat Suomas (Gaver fra Finland). (Čájáhusa lágida Eanodaga ealáhussearvi jahkasaččat ođđajagimánu-guovvamánu molsumis). Dasa lassin norgalaččat huksejit barttaid (hyhtaid) Gilbbsjávrris guovllus. Dán oktavuodas lea maid ovttasbargu oassálasttiiguin Gilbbsjávrris.

Earret dat ovttasbargovuogit mat vuostamužžan gusket fitnodatdoibmi de lea maid ovttasbargu das mii guoská guovllu árgabeaivválaš eallimi. Ovdamearkkat dákkár ovttasbarggus maid sáhtá namuhit leat nugomat huksengálvvuid (dimbbar ja fiellogálvvuid), huksenbálvalusaid, entreprenørabarggut ja boaldinmuorat. Giđđadálvi lea maid lunddolaš ahte norgalaččat čoahkkanit Gilbbsjávrrái ástoáiggedoaimmaid ja skotervuodjima dihte. Ovttaskas suohkanat leat juo čadahan earenoamáš internasjonáliserenprogrammaid, main gielddalaš dásis ee. lea áigumuš kártet rádjeovttasbarggu ulbmiliid. Ee. Anar ja Máttá-Várjjat gielddat leat juo ráhkadan diekkar prográmmaid.

3.3 Duollo- ja lassíarvodivatáššit

Otná dilis duollogažaldagat dagahit váttisvuodaid ovdanahttinbargui. Duollogažaldagat vásihuvvojit váttisin ee. skohtermátkkalaččaide ja go gálvvut galget fievríduvot márkanašindualuide. Norgga mátkefitnodagat áiggoše lágídit skohtermátkit nu ahte vulget Norggas ja loahpahit skohtermátki Suomas ja matkošteaddjit jotket mátkiideaset girdin. Mátkefitnodagat šaddet máksit duollu og fas máhčat Norgii iežaset skohteriiguin. Go fievrída gálvvuid mielde omd. márkanašindualuide de šaddet máksit lassíarvodivada gálvvuid ovddas. Divada oažžu ruovttoluotta go máhccá gálvvuiguin, muhto ii njuolga, go šadda vuordit ruđaid ruovttoluotta máksima. Dát daga ha dárbbasmeahtun divada mii šaddá hehttehussan lášmadis ja beaktilis ealáhusdoibmii. Dasa lassin leat duollostášuvnnain iešguđetlágan vierut dán oktavuodas.

Duollovuogádaga bargguin mearríduvvojit juridihkkalaš earenoamáš gáibádušat sihke riikka lágaid ja EU-lágaid vuodul. Oainnusmahtti dásis de mearríduvvojit duollu formálaš bealit ja vierut gustojeaddji riikka doaibmi lágaid vuodul. Dát mearkkaša ahte go gálvvuuid doalvu Norggas Supmii, de dat dahkko Suoma duollamearrádušaid vuodul, ja go doalvu gálvvuid Suomas Norgii, de dat ges dahkko Norgga duollomearrádušaid vuodul. EU duollomearrádušat doaibmagohte Suomas ođđajagimánu 1.beaivvi 1995 go Suopma searvvai EU:ii. Go gálvvut fievríduvvojit ng. *goalmmát riikkas*³ EU riikii, de šadda lassin duollui maidai máksit momsá. Gálvvut mat fievríduvvojit goalmmát riikkas EU:ii vuovdima dihte, iežas geavaheapmái dehe friddja johtui EU siskobealde de rehkenasttojuvvo daidda duollu, jus sierra mearrádušaid bakte ii leat mearríduvvon ahte gálvvuid oažžu fievrídit riikii duollu haga. Lassíarvodivda láhkavuodđu mearríduvvo EU-dásis.

³ Goalmmat riikka namahus geavahuvvo riikkaid birra olggobealde Eurohpa Uniovna.

Go bajábealde namuhuvvon duollo- ja lassíárvodaivdaga vuodđu lea muddejuvvon EU-dásis, mii lea riikka lágaid bajábealde, de ii leat riikka dásis vejolaš daid muddet dehe rievdadit. Go de lea sáhka duollo- ja lassíárvodivat áššis, de guovllus galggaše bargat oazžut oktasaš vieruid ja nu guhkas go vejolaš daid lášmadahttit. Diehtjojuohkin livččii maid dehalaš báikkálaš ealáhusdoibmii.

3.4 Guovllugeavaheapmi ja ealáhusdoaimma

Guovllu ealáhusdoaimma ovdanahttimii gulla maid guovllu geavaheapmi ja geavahanplána. Luondu ja buot mii lundui gulla leat dehaleamos bealit guovllu ealáhusdoaimma ovdanahttimii, nu ahte oktasaš ja guhkesáiggi plánen das movt birrasa geavahit de čielgasit sáhtta váikkuhit guovllu ealáhusdoaimma eavttuid.

3.4.1 *Deanučázadaga mánggaveavahanplána*

Prošeakta “Ođđa mánggaveavahanplána Deanučázadahkii – ovttasbargu Deanuleagi rádjegielddaid gaskkas”, lea ovttasbargu gaskal suomabeale gielddaid Anara ja Ohcejoga ja Norggabeale gielddaid Deanu ja Kárášjoga. Mánggaveavahanplána lea juo nubbe plána dán guvlui. Deanučázadat lea dehaleamos rádjeeatnu gaskal Norgga ja Suoma ja lea historjjálaččat álot leamašan dehalaš Deanuleagi ássamii. Čázadat lea mángga ládje guovllu “eallima váldosuotna” ja dehalaš “oktasaš namuheaddji” olbmuide geat ássat Deanuleagis. Gielddaide goappaš bealde riikarája lea eatnu áibbas dehalaš riggodahkan – sihke biraslaččat, ekonomalaččat ja kultuvrralaččat.

Deanučázadaga buori hálddašeapmi lea dehalaš sihkarasttimis dietnasa ja eallinkvalitehta ássiide guhkesáiggi ja nanaguoddevaš perspektiivvas. Váldohástalussan ferte leat ahte nagoda soabadit das movt ovttas hálddašit čázadaga riggodagaid ja árvvuid, ja movt boahte áiggis sealluhit eanu kvalitehta.

Ná guhkas plánenbarggus leat čuovvovaš fáddáguovllut áigejuovdilát go lea sáhka hápmemis oktasaš ulbmiliid ja doaimmaid: nuoskkideamit ja luoitimat etnui, luossariggodagaid hálddašeapmi, gili- ja ealáhusovdaneapmi, čáhceváráidduhttin, láchččet bivddu ja vuoiŋgasteami/astoáiggedoaimmat eatnogáttis, luoddahuksen ja johtolat eatnogáttis ja eanu mielde, biologalaš girjáivuohta, kultturmuittut ja árvvolaš nuppástuhtton eatnamat, luonddusuodjaleapmi, doappar-dikšun ja nuoskkideapmi, dutkan, oahpahuš, árbovirolaš máhttu mii gulla čázadaha geavaheapmái ja hálddašeapmái. Eará suorggit maid dađistaga váldojit mielde pláni.

Nu go boahta ovdan gaskaboddosaš plánaevttohusas, de mánga guovllu mat gullet tekniikkalaš sisráhkadussii (infrastrukturri), ealáhusovdaneapmái, luonddu- ja birasgahttemi ja vel eará guovllut galget ovttasdahttojuvvo rájaid rastá. Vai Deatnu galga sealluhuvvo luondduluosa eatnun ja vai eanu luondduárvu galga sealluhuvvot ovddasguvlui de eaktuduvvojit einnosteadđi doaimmat mat heivehuvvojit rievdadeaddji dilálašvuodáide ja sisráhkadussii mii ovdanahttojuvvo ja vástida dárbbuid.

3.4.2 EU rámmamearrádus čázi hárrái

Eurohpa Uniovnnas mearriduvvui jagi 2002 loahpageahčen rámmamearrádus mii guoská čáhcepolitihkkii (mearrádus 2000/60/EU). Mearrádusa ulbmilin lea vuodđudit oktasaš rámma dasa movt suddjet čázi EU miellahttoriikkain. Suomas mearkkaša mearrádus ahte birasgáhttenláhka ja čáhceláhka fertte rievdaduvvot. Láhkarievdadus evttohusat leat sáddejuvvon gulaskuddamii ja ulbmil lea ahte láhkarievdadus galga mearráduvvot ovdal jagi 2004 loahpa. Čáhcepolitihka rámmamearrádus bidja dábálaš mihtuid main lea ulbmil suddjet, buoridit, ja máhcahit čáhcegávdoštumi nu ahte eatnan nalde čáhci ja eatnan vuolde čáhci ii nuoskkiduvvo vai čáhci bissu seamma ráinnasin goit jagi 2015 rádjái.

Čáhcesuddjema váldo-oassi lea guovlu gos lea čáhceoaivvuš dehe čáhcesuddjenguovlu, mii lea rádjeguovvon oivoža ektui. Suopma lea juhkojuvvon viđa oivošguovlluide. Rádjeeanut Durtnosjohka ja Deatnu-Báhčaveaijohka leat sierra oivošguovllut. Oivošguovlluide galgá gárvvistuvvot sierra hálddašan- ja doaibmaplána ovdal 2009 loahpa. Plána ráhkadeami doaimmahit guovllulaš biraseiseválddit, mii mearkkaša guovllulaš birasguovddážit ovttasráđiid iešguđetge beroštusjoavkkui- guin, mii mearkkaša gielddat, leanastivra, TE-guovddáš, vejolaš meahceguovddážit ja sii geat ávkástallet čáhceguovlluid. Hálddašanplánas galget oaivvušguovlluid lunddulaš iešvuođat kártejuvvot, čáhcegávdoštumi dilálašvuohta obalohkkái ja olmmošlaš doaimma váikkusat guvlui. Dán čielggademi vuodđul mearriduvvojit dárbbášlaš doaimmat ja čuovvoleamit.

Rámmamearrádusa sáhtta buohtasdahttit ođastusain go lea sáhka čáhcesuddjema čađaheamis ja hálddašeamis. Earrat eara plánen-, klassifiseren ja čuovvolandábin gustojeaddji čáhceriggodagain šaddá seammaláđe oba oktasašvuođas. Dasa lassin doaimmat mat váikkuhit ee. čáhcemuddema, čáhcehivvodaga, čázi ránnasvuhtii, čáhcegearraga dási dehe man jođanit čáhci govdu šaddet dárkilit vákšojuvvot go ovdal rámmamearrádusa vuodđul. Go guoská Suoma sámiguovllu davimus gielddaide de berrešii rámmamearrádusa vuodđul oalle dárkilit vuhtiiváldit ja dárkut čáhceguovllu dehalaš mearkkašumi ealáhusdoibmi ja dakko bakte guovllu ássiid eallindilálašvuođaide. Dan dihte galggašii plánet movt guovllu čáhceriggodagat ovddasguvlui galget geavahuvvot nu lášmadit go vejolaš ja vuhtiiváldit ja dárkut báikkálaš earenoamášvuođaid.

3.5 Ovttasbargu bohccobierggu márkanfievrrideamis ja boazoealáhusa oppalaččat

Boazoealáhus vásiha dál váddáseamos áigodaga maid ealáhus goasege lea vásihan. Leat mánga siva dasa. Válidosivvan lea ahte biergohaddi boazoeaiggadiidda lea njiedjan 25% mañimus jagi. Maiddai ealáhusdoaimma vuodđudeaddji eavttut leat hedjonan danin go oassi guohtuneatnamiin leat guorban. Dilli lea vearranan maiddai earáid eanangeavaheami dihte, go guohtuneatnamat geavahuvvojit eará doaimmaide de boazodoalu doaibmaeavttut gáržot.

Vai dilli boazodollui galga buorranit de gáibiduvvudit nana doaimmat ja mearradusat sihke riikka ja riikkagaskkasaš dásis ja earenoamážit ahte davviriikkalaš guoskevaš bealit ovttasdahttet iežast

resursaid. Lassin dasa ahte riikkasis doaimmat korridnerejuvvojit. Go guoská boazodollui Suomas, Norggas ja Ruotas de maid dai lea dárbu oktasaš doaimmaide. Eanemus dárbblaš ovttsbargodárbu lea bohccobierggu márkanfievrrideamis.

Lea dárbu oktasaččat ángiruššat bohccobierggu márkanfievrrideami vai nagodivččii lasihit bohccobierggu gevahusa. Dát eaktuda oktasaš ánggirdemit ja márkanfievrradoaimmaid ja dasa lassin vel buvttagárgideami. Bohccobierggu earenoamášvuoda ektui lea dárbblaš ahte bierggu fáluheamis ja márkanfievrrideamis deattuha bierggu beakkálmasvuoda sámi gálvun. Dán oktavuodas ferte boahttevaš doaimmaid plánemis deattuhit maid dai sápmelaččaid árbevirolaš vuogi geavahit ja reidet bohccobierggu.

Bajabealde namuhuvvon doaimmaid čuovvolamis de lea stuorimus hástalussan ovdanahttit oktasaš márkanfievrridanággirdemit ja buvttagárgema. Buohkat geat barget bohccobierggu buvttadusain háliidit lasihit bohccobierggu jođu. Boazoeaiggádiidda lea maid dehaláš ovdanahttit buvttadanvugiid dan dan vuodul buoridit dietnasa mii sidjiide fas boahte buorrin.

Ovttsbargu das mii guoská márkanfievrideapmái, buvttagárgemii ja buvttadanvugiide ja guoská olles davviriikkalaš boazodoalloguvlui berrešii farggamusat álggahuvvot. Doaimma sáhttasii álggahit čoahkkimiin masa bovdejuvvojit Suoma, Norgga ja Ruota boazoeaiggádat, ja buvttanorganisašuvnnat, gos sáhtašii šiehtadit makkár doaimmaid sáhtta oktasaččat mearridit. Lassin bargui ahte ovttastahttit riikkaid doaimmaid berre maid álggahit oktasaš strátegijaid márkanfievrrideapmái ja buvttagárgemii seammas go mearridit oktasaš doaimmaid mat ruhtaduvvojit sihke EU, davviriikkalaš ja riikkasis ruhtajuolludemin.

Álggahit ovdalis namuhuvvon ovttsbarggu dagahivččii maid vuoddu eanet čiekŋalis ovttsbarggu das go guoská boazodoalu ovdaneapmái. Dat fas buoridivččii eavttuid oazžut oktasaš ulbmila jus galga ráhkaduvvot sierra EU-mearrádus boazodoalu birra.

4 SISRÁHKADUS⁴

4.1 Diehtujuohkintekniikka

4.1.1 Dábálaččat

Go guoská dihtorgulahallanoktavuođaid ovdanahttimis de leat máŋga ja iešguđetlágan čovdosa iešguđetge dilálašvuhtii. Dihtorgulahallanoktavuohta sáhtta áhahuvvot juogo jođanisfierpmádaga⁵ mii geavaha optihkkalaš fiibera, dábálaš telefovnnalinjjáid, áibbas fierpmi haga omd. go geavahit TV digitala juogadanfierpmádaga.

Rádjeguovlluin gaskal Suoma ja Norgga eai odne vel gávdno oppalaš ja beaktilis dihtorgulahallanoktavuođat. Ovdanahttit dakkára lea áibbas dehalaš go jurddaša guovllu ekonomálaš ja geográfalaš sajadaga ja servodatstruktuvrralaš dilálašvuodaid. Suomas stáhtaráđi mearradusas dadjo ahte buot ássit galget sáhttit ávkkástallat guovllulaš oppalaš jođanisfierpmádaga geavaheddjiide heivvolaš haddái. Ulbmil jođanisfierpmádaga strategijain lea sihkarastit ahte sierra doaimmat mearriduvvojit guovluide gos olbmmošlogu dáfus ii gánnit hukset komersiálalaš jođanisfierpmádaga. Suoma davimus sámiguovllu ektui leat dát njuolggadusat positiivvalaččat.

Ovdalis namuhuvvon oainnu vuodul ekonomálaš ja geográfalaš dilálašvuoda dihte de jođanisfierpmádaga huksen rádjeguovlluin gaskal Norgga ja Suomas lea áibbas dehalaš eaktun, ii dušše guovlluid ealáhusaid ovdanahttimii, muhto maid dai sihkarastit ahte guovllus leat gávdnamis almmolaš bálvalusat. Dát vuolggasaddji lea mealgadis spiehkastus eará guovlluid ektui sihke Norggas ja Suomas. Danin lea dehalaš eaktun jođanisfierpmádaga huksemis dán guovllus ahte sihkarastta doarvái buori leahtu fierpmádagas. Go lea sáhka almmolaš bálvalusain de doarvái jođanisfierpmádat sáhttašii dagahit vejolažžan ovdanahttit omd. oktasaš bálkámeroštallan-, skuvla- ja telemedisiinnalaš bálvalusaid. Telemedisiinna oktavuodas, de lea dálá fierpmádagain measta veadjetmeahtun elektrovnnalaččat sáddet røntgengovaid. Go lea sáhka ealáhusaid ovdanahttimis de doarvái buorre fierpmádatleahttu dagaha guovllu eanet miellagiddevažžan olgoriikkalaš fitnodagaide. Omd. biila ja deahkkaindustriija geat jurddešit ja barget buvttagárgemin arctalaš dilálašvuodain dárbbasit jođanis ja doaibmilis dihtorgulahallanoktavuođaid iežaset doibmi.

⁴ Ráhkadus = infrastruktur

⁵ jođanisfierpmádat = bredbånd

Prinsihpas dát mearkkaša ahte váldoneahhta mii dárbbáša bistevaš optihkkafiibera ovdanahttojuvvo nu viidát go vejolaš ja eará dihtorgulahallanfierpmádagat ges leat oppalaš vuogádagat. Guovllu ektui de bistevaš jođanisfierpmádat doarvái alla leahtuin lea seamma dehalaš sihke almmolaš bálvalusaid lágideames ja ealáhusdoibmi go eará sisráhkadusat mat leat guovllus omd. luottat ja girdigiettit.

4.1.2 Duohtadieđut

Go lea sáhka doarvái jođanis dihtorgulahallanoktavuođas mii geavaha fiibera de dilálašvuohta ovdalis namuhuvvon ákkaid dihte ferte ovdanahttojuvvot davvikalohhtas. Suomas lea fiiber juo bidjon sihke Avvili ja Gárasavvoni. Norgga bealde lea fiiberfierpmádat biddjon davas gitta Ivovuona rádjái Romssa fylkkas. Jagi 2006 mielde de “jođanisfierpmádatfylkka”, Romsa lea geassan fiibera gitta Finnmárkku rája rádjái. Ruoššas lea fiiber biddjon Murmánski ja Ruotas jođanit huksejit fiiberfierpmádaga, ja 2005 galgá leat fiiber buot suohkanguovddážiin ja soames smávit báikkiin ge. Finnmárkku fylkkasuohkan lea álggahan prošeavtta “jođanisfierpmádat Finnmárkkus” mas lea ulbmil ásahit jođanisfierpmádatčovdosa Finnmárkku fylkkas. Prošeavttas árvvoštallet čovdosiid movt čatnat Finnmárkku Ruota, Suoma ja Ruošša fierpmádahkii vai dakko bakte dáhkiidit molssaevttolaš gulahallanvejolašvuođaid. Sierra gulahallanfierpmádat galgá leat áshuvvon jagi 2006 mielde.

Eará guoskevaš dihtorgulahallanoktavuođaid ektui de dilli rievddada. Omd. go lea sáhka jođanisfierpmádagas (dihtorsirddihanleahttu 256 kb/s) mii geavaha telefovdnafierpmádaga dehe juo eará gávdni sisráhkadusa Suoma sámiguovllu váldoneahhtas mii juo gávdno buot gielddalaš guovddážiin, muhto biedgguid guovlluin ii leat dát fáldat. Sidjiide lea njoazibut fierpmádat áidna molssaeaktu mii geavaha juogo modem dehe mátketelefovna.

4.1.3 Ovdánanvejolašvuođat

Buorre ovdamearka praktihkkalaš ovttasbarggus go lea sáhka dihtorgulahallama ovdanahttimis lea Suoma davimus sámiguovllu ekonomalaš guovllu fierpmádat. Almmolaš bálvalusaid dáhkiideamis leat Anar, Ohcejoga ja Soađegili gielddat čadahán sierra ovdanahttinprošeavtta guovlluneahhta ektui. Prošeavtta bakte lea guovlluneahhta ovdanahttojuvvon nu ahte vástida diehtujuohkinteknihkkalaš gáibádusaid nu ahte eanet ovttasbargu suohkaniid gaskkas dál lea vejolaš.

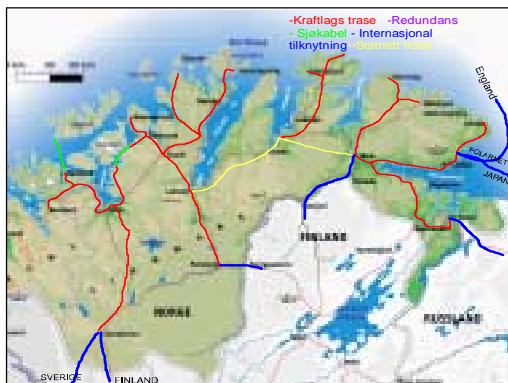
Dárkilat ja viidát ovdaneamis de lea leamašan dehalaš viiddidit ovttasbarggu dihtorgulahallanoktavuođaid ektui rájaid rasta. Gielddaid gaskkas ovttasbarggus goappaš balde rájaid leat digašallan dihtorfierpmádagaid goappaš guvlui oktiičatnan gaskal Suoma ja Norgga. Vuosttažettin danin vai sáhttet bálvalit báikkáláš dárbbuid. Oktiičatnan ii leat čadahuvvon. Go dán digašallama loktejit guovllulaš dássái de das lea buoret vuodđu gávdnat vel eanet buori ákkaid ja buorebut sáhttet oktiičatnat fierpmádagaid Norggas ja Suomas. “Jođanisfierpmádat Finnmárkkus” ovttasbarga

sullasaš proševttain Suoma sámiguovlluin. Dán ovttasbarggus áigot ovdanahttit vuodu oktiičatnat fierpmádagaidd. Stuorimus hástalussan dás lea ruđalaš bealli.

Suoma ektui geas leat neahttastruktuurat gitta Avvili ja Gárasavvoni, de ii gávdno fiiberneahtta Finnmárkkus. Finnmárkkus lea stuora dárbu ásaht buoret jođanisfierpmádat sistráhkadusa. Jus Finnmárku galga nagodit čuovvut ovdáneami dán suorggis ja nagodit dustet stuora hástalusaid maid ee. oljoindustriija, almmolaš ja dárbbalaš ealáhusovdáneapmi gáibida, de berre buoret jođanisfierpmádaga sistráhkadus ásahtuvvot. Guovllupolitiikkalaččat lea dehalaš ahte fierpmádat ásahtuvvo Finnmárkkui, ja ovttasbargu Suomain sáhtta leat okta bealli mii doalvvuha barggu ovddasgavlui, muhto dalle maid lea dehalaš ahte prošekta oazžu sihke politiikkalaš ja ruđalaš doarjaga.

Finnmárkkky fylkkasuohkan lea álggahan ovttasbarggu Finnmárkkku elfápmofitnodagaiguin jođanisfierpmádaga ásaheames mas leat čanastagat olggobeallai fylkka. Dán ovttasbarggu bakte háliidit geavahit juo dan sistráhkadusa mii juo gávdno elrávdnesirdidhanrustegiin maidda sáhtta heaŋgut fiibeoptiikkalaš johtasa allagealddamástaide.

Unnimus čoaiddus lea sárgojuvvon gurutbealde govvi. Mii jurddešat njeallje čanastaga olggobeallai fylkka. Dat leat linjjat Romsii, Ruttii, Supmii ja Davvioarje Ruššii.

neahttaoktavuohta boatkana. Dát guoská omd. oljobohkamii, gearggusvuhtii, dearvvašvuodaáhusaide ja energiijaváráidduhttimi. “Jođanisfierpmádat Finnmárkkus” lea danin ráhkadahttan heahtekártta Finnmárkkui. Ollislaš heahtečoaiddus siskkaldasat Finnmárkkus šadda máksit liige 120 mill ruvnno.

Jus čatnojuvvo fierpmádahkii Suomas dehe Ruotas, de heahtečoaiddus sáhtta ásahtuvvot dáid fierpmádagaiguin, ja Finnmárkkuneahtta ges sáhtta doaibmat heahtečoaiddusin Suoma ja Ruota fierpmádahkii. Dát lea jurddešanvuohki mii oazžu stuora doarjaga eará Davviriikkain. Molssaevttolaš fierpmádagat sáhttet maid dagahit ahte golut unnnot. Oktasaš heahtečoaiddosa ásaheamis sáhttet buohkat seastit goluid dán guovllus jus fierpmádagat huksejuvvojit nu ahte nagodit bálvalit dihtorjohtolaga sturrodaga.

Finnmárkkku neahtta galga maid čatnojuvvot Polarnet johtasii mii manna Englánddas gitta Nuortallu Asiai Nordøstpassasjen bakte. Jođas lea jurddešuvvon boahit gáddái Gállojoga bakte Čahccesullu ja Várggát gaskkas. Ságastallamiin mat leat leamašan Polarnettain, de leat sii rahpan vejolašvuoda čatnat Finnmárkkku siskkaldas neahtta oktii Polarnehtain. Go dát vejolašvuoha šadda duohtan de das lea stuora mearkkašupmi dasa ahte eará davviriikkat maid sáhttet goalastit iežaset fierpmádagaidd dása.

4.2 Girdioktavuođat

Doaibmi sisráhkadusas mii sáhtttá birra jagi geavahuvvot lea dehalaš mearkkašupmi girdioktavuođaide. Davimus Suoma rádjegielddain leat guokte ođđaáigahas girdigietti, Avvilis ja Eanodagas. Lassaneaddji charterjohtolaga dihte lea girdigiettevisti Eanodagas viiddiduvvon 2003 geasi. Lassaneaddji charterjohtolaga ja eanet mátkkalaččaid dihte lea maid plána viiddidit dan oasi visttis gos mátkkalaččat leat vuolgima/boahtima oktavuođas.

Váttisvuohtan girdijohtolagain Eanodagas lea ahte doppe ii leat dábálaš girdijohtolat birra jagi maŋŋil go Finnair jagi 2003´as heaittihi girdima ruđalaš váttisvuođaid dihte. Eanodaga sátnejođiheaddji lea 2003 čavčča Eanodahkii mearridan ovdanahttinstrategiija ja doaibmaprogramma 2004-2008 áigodahkii. Programma dehaleamos vuoruhansuorgi lea mátkkealahus ja dan ovdanahttin. Dehaleamos eaktun programma ollašuttimis lea ahte jođanit ja álkit beassa dán guvlui. Jus dát eavttut eai ollašuttuojuvvo de eanas programma doaimmaid iige sáhtte ollašuttit. Dáhki-deames ja oazžut bistevas girdioktavuođa Eanodahkii lea doaibmaguovllu dehaleamos gažaldat.

Eanodat suohkan ja guovllu mátkkealahusdoallit/oassálastit leat ožžon soahpamuša Söder Airline fitnodagain girdimis Eanodahkii mas lea sáhka guokte girdima vahkus mii lea leamašan giđa rájes, ja mii galgá bistit gitta 2004 loahpa rádjái. Suohkan ja fitnodagat leat čatnan iežaset guhkesáiggi ovttasbargui girdimátkit lágideames ja márkanfievrridit fáldagaid. Ulbmil lea ahte girdima vásihusaid vuodul galget evttohit johtolatministariid ahte girdijohtolat Eanodahkii fas álggahuvvo stáhtalaš fáldaldahkan jagi 2005 rájes daid prinsihpaid vuodul maid johtolatministara bargojovku unnán geavahuvvon girdivuttuid birra lea evttohan.

Guovlu girdigietti lagasbirrasii, masa maid gullet rádjesuohkanat Norggabelde, dagahit oktasaš mátkeguovllu masa gullet viiddis, doaresbeal ávdin guovllut, meahce ja duottarguovllut ja sámi kultuvra. Guovllu beakkalmasvuhtii váikkuhit nugomat astoáiggevejolašvuođat ja seammalágan (homogena) guovllufuoladeapmi ja davvi Jieknábi earáliigásvuohta.

Danin lea dehalaš dagahit girdioktavuođaid álkibun smávvgirdigittide. Guorraseapme ásahuvvo maid dai girdišillju doaibmaguovlluid Norggabelde jus dábálaš girdimat bisuhuvvojit ja ovdanahttojuvvojit. Go guvlui lea álki beassat oaivegávpot guovllus ja Gaska Eurohpas de dat lea áibbas dehalaš jus galggaš nagodit mátkkealahusa ovdanahttit go leat olgoriikkalaš mátkkošteaddjit geat dagahit suorggádaga ahtanuššama.

Ferte dattetge ain bargat ásahit nana nuorta-oarje oktavuođa. Poršáŋggu gieldda háliida eanet doaimma girdigiettis Leavnjjas ja birrajagi girdioktavuođa suoma girdijohtolagain Avvilis. Stáhtalaš eiseválddit Norgga ja Suomabelde fertejit ekonomalaš doarjjaortnegiid bakte láchččet rámmaeavttuid vai livččii vejolaš viiddidit dálá girdioktavuođa gaskal Suoma ja Bannak girdigietti Leavnjjas Finnmárkkus vai šattašii birrajagi girdioktavuohta. Dát ovdanahttašvččii ja nannešivččii ealahuslaš ja kultuvrralaš ovttasbarggu dán guovtti riikkaid/guovlluid gaskkas. Lassin dát daga-

hivččii buori váikkuhusaid dán guovtti riikaid mátkeealahusaide. Jus viiddidivččii Bannak girdigietti, de dat dagahivččii buoret vejolašvuodaid girdin doalvut guliid márkaniidda USA'ii ja Asiai.

4.3 Luodda- ja johtolatoktavuodát

Riikageaidnu 21/E8

Riikageaidnu 21/E8 mii vuolgá Ruotabealde mearrabađaluovttas ja manna Jiekŋaáhpái ja Romsii Norggabealde, lea okta dain váldoluottain mat mannet Norggabeallai Suoma sámiguovllu bakte. Luodda geavahuvvo sihke gálvofievrrideapmái ja olbmuid fievrrideapmái, mii bidja garra gáibádu-said dasa makkar dilis luodda lea. Luotta davimus oassi lea heitot nu movt ovdalis lea čilgejuvvon earenoamážit go luodda lea seagga ja moalkái.

Luoddadoaimmahagat Suoma sámiguovllus, Ruotas Norrbottenis ja Norggas Rommsas leat ovt-tasráđiid Durtnosleagi ráđiin (Tornedalsrådet) álggahan ovttasbarggu man ulbmil lea ovdanahttit Riikaluotta 21 (E8) riikkaidgaskkasaš mátkeealahusluoddan. Luoddadoaimmahagat Suoma sámiguovllus ja Romssas leat maid bargan čielggademiin mas lea sáhka ođasmahttit Riikageainnu 21/E8 gaskal Bálljoga –Gilbbsjávrrí – Ivgubađa – Romssa, ja dáid čielggademiid vuodul lea bargu juo dahkkon Norggabealde. Suomas lea luodda dušše ođasmahttojuvvon gaskal Gilbbsjávrrí ja riikkarájá. Davviguovllu ovdanahttima várás lea dehaláš ođasmahttit luotta maid-dai gaskal Bálljoga ja Gilbbsjávrrí. Luotta ođasmahttima golut leat nu stuorrat (sullii 28,6 mil-jovvna euro) ahte dasa dárbbášuvvo sierra stáhtalaš ruhtadeami.

Bálljohka – Eanodat – Guovdageaidnu – Áltá – Nordkáhppa

Riikageainnu 21'as vuolgá váldoluotta 79 Bálljogas Eanodaga suohkanguovddaža bakte ja viidáset Norggabeallai, Guovdageidnui, Áltái, Jiekŋaáhpái ja Nordkáhppi. Maŋimus jagiid lea johtolat dán luotta mielde lassanan garrasit, earenoamážit gálvofievrrideapmi ja gássa- ja oljoboh-kaguovlluide Hámmirfeasttas. Luotta kvalitehta livččii galgan vástidit lassaneaddji johtolaga dárbbuid, mii lea boahtan gássa- ja oljobohkama olis ja mat daidet bistet máŋggaid logijagit.

Luoddaoktavuodas lea maid váikkuhus mátkeealahussii. Luotta earáliggásvuohta lea ahte dan mielde besset mátkkalaččat Nordkáhppi, alla váriide ja sámekultuvrii. Goappaš bealde riikkarája leat báikkálaš oassalastit gergosat ovttasbargat dán ektui. Luottas lea maid stuora mearkkašupmi Eanadoga suohkanguovddaža lagas birrasiidna ja Norggabelde guovlluide lahka Guovdageainnu, ja galggašii danin vuoruhit ovdanahttit dán suorggi.

Doaresoktavuodát

Davvi-Suoma doaresoktavuodaid ovdanahttimis lea stuora mearkkašupmi sihke báikki olbmuid ja olles davvikalohtii. Ođđa luottat dagahit báikki olbmuid buoret vejolašvuoda doaimmahit ealahusaideaset, omd boazodoalu, eanan- ja vuovdedoalu ja mátkeealahusa. Doaresoktavuodát

mat mannet oarjin nuorttas Sámis váikkuhit, seailluhit ja ovdanahttit sámi identiteahta. Luoddaoktavuođain lea maid stuora mearkkašupmi buollin- ja gádjundustehusa vejolašvuođaide beassat bargat lihkohisvuođaguin danin go leat unnit gaskkat lagamus buollin- ja gádjundustehussii.

Dál lágiduvvo sierra dárboiskkadeapmi doaresoktavođa birra gaskal Riebanjoga ja Guhttora man goluid Anar ja Gihttel gielddat ja luoddadoaimmahat leat máksán. Dát luoddaoktavuohta galggašii ovdanahttit mátkealáhusa Hammasduoddara, Leammijoga ja Avvila eanu guovlluin. Dasa lasin lea Eanodaga suohkan ja Duottarsámiguovlu (Fjällapland) ekonomalaš guovlu evttohan doares luoddaoktavuođa Njunnasis Eanodagas ja Pokkaluddii Anaris. Dán luotta dihte lea mátki suoma sámi guovlui oaniduvvon badjel 100 km² in.

Njellim – Girkonjárga

Báikkálaš suoma-norgga oktavuođaid ja ealáhusaid dihte de lea dehalaš buoridit luoddaoktavuođa gaskal Njellima ja Girkonjárkka, mii juste dál lea hui váilevaš. Iešguđetge ovdanahttinvejolašvuođaid gaskkas lea luodda Báhcaveailagi čađa šaddan eanet miellagiddevažžan. Bures doaibmi luoddaoktavuohta mearkkaša mealgat buoret beasatlašvuođa dan guvlui mii lea nuorttabealde Anarjávrra ja Vätseri meahcceguvlui, ja das lea maid stuora mearkkašupmi guovllu eanandollui, meahcedollui, guolásteapmái, boazodollui, muorraindustriiji, ruvkedoibmii ja mátkealáhussii. Vejolašvuohta ahte oažžut luotta lea čielgagduvvon máŋgga oktavuođain vássan jagiin. 2002-2003 álggahuvvui suoma-norgga gaskkas ovttasbargu ja dan oktavuođas čadahuvvui sierra ovdabargu mas galge čielggadit eiseválddit oainnu boahttevaš ođđa riikageidnui. Dalle sohpe álggahit proševtta mas galge plánat luotta. 2004 álggahedje oktasaš proševtta Suoma ja Norgga eiseválddit gaskkas, man interreg ruhtadii oasi, vai galge ođasmahttit ovdalis ráhkaduvvon plánaid ja čađahit ođđa váikkuhusguorahallama. Ulbmil lea ahte diet bargu galga gárvvistuvvot 2005 loahpa rádjái. Buohtalasat dasa galget maid ráhkaduvvot dárkilis luoddaoplánat.

Luodda Báhcaveaji bakte lea plánejuvvon mannat álbmotmeahci čađa. Norgga biraseiseválddit árvvoštallet dál oppalaš dásis, movt, “suodjaleami” ja “geavaheami” galga sáhttit ovttastahttit. Maiddai dakko gokko luodda ii mana álbmotmeahci čađa leat dehalaš ovttasbargobealit; váikkuhusat johtolahakii, slájat, (omd gyro), gollu, rádjeguovllulaš rádjebearráigeahču (referansefealta), ja oktasaš mátkealáhusplánen. Sáhttet maiddai leat ođđa čuolbmabealit, nugomat plánat ja hálddašit ođđa suodjaluvvon guovlluid (suodjemeahcci – omd Ittunjárga) ja vejolaš ásahit ođđa arealavugiid (hálddašanvugiid) rádjeguovllulaš biras – hástalusat davvin. Oktasaš bargut čázádatbealde leat: johkaovddešteapmi, luossahálddašeapmi og – dikšunbargut.

Ohcejohka – Njuorggán ja Gámasjohka – Gáregasnjárga

Mátkealáhus, háhkamat Davvi-Norggas, rádjegávppašeapmi, gielddaássiid vejolašvuohta vánddardit, ovttasbargu rádjeguovlluin ja ealáhusproševttaid ektui de lea áigejuvvo dil ovdanahttit Njuorggán luotta ja stuorit divodemit Gáregasnjárgga luottas. Alaköngäs Deanujogas, mii lea okta Eurohpa dehaleamos gáddebivdobáiki, mii lea Njuoggán luotta guoras. Luodda guoras doaluid oktavuođas Alaköngäsis sáhta bivdoturisma šaddat beaktilat ja fuoladeapmi buoriduvvot ja dan

bakte báikki fitnodagaid doaibma ge. Luodda mii manna deanu bálddas sáhttašii danin ovdanahttojuvvot ja šaddat dehalaš turismaluoddan.

Luodda Gápmasis – Gáregasnjárgii lea dehalaš turistaluodda davimus Norgii. Duollostastihkain de 52,1%, 1459 busse vudje Norgii Gáregasnjárgga bakte. Dábálaš billa 33%, 111400 ja guorbmebillat ges 25,8% 3435 vudje Gáregasnjárgga bakte Norgii. Dát meroštallan fástmmásta Geađgeluobbala, Njáváná, Buolbmát, Ohcejoga ja Gáregasnjárgga duollostášuvnnaid. Luottamielde Gápmas – Gáregasnjárga dagaha luoddaoktavuođa Suoma Davimus sámiguovllus Snøhvit gássabohkanguvlu.

5 NORGGAÁITTARDEADDJI

Ohcejoga gielda lea árvalan sierra Norggaáittardeaddji áššin mat gusket rádjeovttasbargui. Ulbmil lea ahte Norggaáittardeaddji galga fáluhit mánggabealát áššedovdi- ja oktavuodábálvalusaid smávit ja stuorebuš fitnodaga ja ahte dat galga leat oktavuodaolmmoš rádjerastildeaddji bargga-husgažaldagain. Dasa lassin galga Norggaáittardeaddji ovddidit dábálaš oktasašbálvalusa suohkaniidda rádjeguovlluin ja dábalaččat plánet, ovttahttit ja veahkehit buot rádjerastildeaddji prošeavttaid ja doaimmaid. Jurdda lea ahte virgi galga sajáiduvvot Ohcejohkii, muhto áittardeaddji doaibma galga sáhttit ávkkástallojuvvot olles guovllu gielddain.

Prošeaktaárvalusain leat bargamin ja giedahallojuvvo Suoma sámiguovllu fylkkas. Jurdda lea ahte prošeakta galga bistit golbma jagi, ja plánejuvvo 2003 – 2006 áigodahkii. Prošeaktagolut leat merostallojuvvon 220 000 Euroi. Ulbmil lea ahte Lapplands forbund, Ohcejoga ja Soađegili gielddat ja oktasaš gielddaidovttastus Pohjois-Lapin kuntayhtymä ruhtadit prošeavtta. Prošeavtta jođihnovddasvástádus galgá leat Ohcejoga gielddas.

Norggaáittardeaddji álggaheapmi Suomabealde galggaše Norggabealde dustet dan ládje ahte sii ásahit sierra Suomaáittardeaddji. Áittardeaddjit berrejit oktiivevehit rádjegielddalaš ovttasbarggu joatkaga ovttaš báikkálaš, guovllulaš ja riikadási eiseválddiiguin iešguđetge riikkas ja bearráigeahččat ahte jurdagat ja doaimmat mat rapporttas evttohuvvojit joatkašuvvet nu heivvolaččat ja ulbmilaččat go vejolaw vai šadda ávkin goappaš riikkaide.

6 ČOAHKKÁIGEASSU

Rájarasta ovttasabrgoprošeakta gaskal Suoma ja Norgga lea lágiduvvon hui govdadit. Goappaš riikkaid departemeanttat, geat ovddasvástidit suohkanlaš gažaldagaid ja doaimmaid, leat jodihan ja lágidan prošeavtta, muhto čađaheamis leat goappaš riikkaid davvi rádjeguovlluid oassálastit leamašan mielde. Guovllu suohkanat, fylkkat ja goappaš riikkaid Sámedikkiit leat maid oassálastan.

Dákkar lágidanhámi olis čuvvot dat váttisvuodát maid prošeakta lea giedahallan ja masa lea evttohan čovdosiid mat lea oalle viidát ja oalle hástaleaddjin. Prošeavttas leat vuoruhan ovddidit dakkar gažaldagaid ja áššit main lea báikkálaš ja konkrehta vuolggasadji ja evttohusaid hápmemis leat váruhan ahte doaimmat leat nu čielgasat ja beaktilat go vejolaš báikkálaš dási ektui. Prošeavtta ovdanahttinevttohusat guoskkahit mánga hálddašan- ja oassalastindásiid – muhtun evttohusat sáhttet mearriduvvot juogo báikkálaš dehe guovllulaš dásis, eará bealit fas gáibidit guovddáš eivvolddin mearrádusaid ja earát fas buot dáid oassalastit ovttasbarggu bakte.

Oahpahus ja kultuvra

- *Vejolašvuodát lohkat dárogiela Suoma davimus sámiguovlluin berrejit buoriduvvot. Vuordimis dát eaktuda čuorvonaš beliid:*

-Dárbbášuvvojit eanet dárogielat oahpabeaddjit. Dárogielat oahpahus berre leat oassin oahpabeaddjioahpahasas.

-Oahppogirijit ja eará oahpponeavvut mat dárbbášuvvojit dárogielat oahpahasas berrejit maid leat gávdnamis Suomas. Dás berre boahpuhit oahpponeavvohábkama.

-Vejolašvuodát válljet dárogiela vuoddooahpus- dehe logabagas berre lassanit. Berrešivččii maid iskekadit vejolašvuoda oahppat dárogiela Suomas juogo A1- ja/ dehe B1 – giellan,

- *Suomagiela árvu Finnmárkkus berre buoriduvvot. Lea dárbu lasibit suomagielat kurssaid. Maiddai dárbbášuvvojit eanet suomagielat oahpabeaddjit.*

- *Ovttasbarggu nannemis oahppoabussuorggis berrešii ovttaštittit riikkaid oahppoplánaid ja/ dehe rábkeadit oktasaš oahppoplánaid. Danin evttohat ahte oahpahuseiseválddit iešgudetge riikkas veardádallet iežaset oahppoplánvuodu dan olis barget oahppoplánaid vuodu ovttaštittit. Dát dagahivččii vuoddo- ja logahatoahppu šattašii sihke ovttalágan ja oktasaš, mii fas dagahivččii ohppiide buort vejolašvuoda oahpu dáfus vádjolit rájáid rastá. Go livččii oktasaš vuoddu de rádjeguovlluid gielddaide livččii álkít oažžut oktasaš oahppoplánaid vuoddooahpahušsi ja logahatoahpahušsi, earanoamážit sámegielat oahpahušsi mas lea sáhkka seamma gielas ja kultuvrras.*

- Gielddat movttidabttojuvvojit ávkkástallat fierpmádatoahpabeami ja geavabit lotnolašvuodavuodá mángga ládje. Go ohppitlohkeku niedja de ovttasbargu šadda vel debaleappot, earenomážit logahatohppui vai dáhkkitdit doarvá kursafálaldagaid. Lea maid debalaš ahte suoma logahagat vuodđudit fierpmádagaid eará nuppi dási oahppoásahusaiguin Norggas ja Suomas.

- Alit dási skuvla mii fállá fitnooahpabusa ja fitnodagat ja eará oassálaččat Suoma davimus sámiguovlluin ja Finnmárku ávžžuhuvvojit nannet ovttasbarggu vai oahppodárbbut ja fálaldagat buoriduvvojit guhtet guimüiset fálaldagad ektui. Dáidá maid leat nu ahte dárbbasa ovttasbarggu riikka eiseválddit gaskkas ja iešguhtege riikkaid oahpabus buorebut sáhtta ovttasabttojuvvo.

- Rádjeguovllu gielddaid oahpabuseiseválddit ávžžuhuvvojit virolaččat lágídit čoahkekimit vai ovttasbargu ovdanivčči.

- vai ovttasbargu oahpabusa sámegeilas ja sámegilli sáhtta ovdiduvvot čuovvovaš doaimmat evttohuvojit:

- Ovtastabttit oahppoplánaid buot dásin

Váttisvuotán odne lea go oahppoplánat eai leat ovtastabttojuvvon. Oahppoplánaid ovtastabttimis berre oppa sámi perspektiiva deattuhuvvot. Ferte váldit vuodu das mii golmma riikka (ja Ruošša) sápmelaččaide lea oktasaš. Go ovtastabttá oahppoplánaid de šadda álkibut ovdanabttit sámi oahpponearvuud vai daid sáhtta geavabit buot golmma riikkain. Go váilot oktasaš oahppoplánat de dat eastada ovttasbarggu ovddasguvlui. Debalaš ággan ovtastabttit oahppoplánaid, ja dakko bakte buoridit oahpponearvovuttadeami, lea ahte dalle sáhttašii buorebut ávkkástallat olmmošlaš návccaid. Čeahppes olbmot geat máhttet oahpponearvuud ovdanabttit váilot. Ovttasbargu ja ovtastabttin šadda vuotun buot golmma riikkaide.

Lea dárbu ovtastabttit oahppoplánaid ámmátoahpabusain, nugomat oahpabeaddjioahpabusas. Dát dagahivčči seammalágan oahpabeaddjioahpu ja studeanttat sáhttet váldit oasi oahpu ovta riikkas ja nuppi oasi ges eará riikkas.

Lea dárbu ovtastabttit oahppoplánaid alit dási sámegeiloahpabussi dáid riikkain. Dát dagahivčči ovttalágan alitdási sámegeiloahpabusa ja studeanttat sáhttet váldit oasi oahpu ovta riikkas ja nuppi oasi ges eará riikkas. Livčči dárbu álggos ovtastabttit oahppoplánaid sámegeilat fágii, danin go dat lea fága mas buot golmma riikkain sáhtta váldit oahpu gitta doaktárgráda dássái.

- Oktasaš ruhtadeapmi ja oahpponearvuud ovdanabttit (maiddá Ruotain)

Vuotun lea earenoamážit olmmošlaš návccaid fierpmálaš geavabeames. Lassin lea maid nana ekonomalaš vuotun. Dan sadjai go seamma fágii ráhkaduvvojit girjijt buot golmma riikkain, de sáhtta buvttadit oahppogirjiid mat leat heivehuvvon oahpabussii buot golmma riikkain.

Ovtastabttit pedagolalaš prinsihpaid sámi pedagogihka oahpabussi/ovdanabttimi Ovddasguvlui ferte ovdanabttit sámi pedagogihka, mii válda vuodu árbevirolaš máhtus ja dan vuogi mielde lahkonaddat iešgudetge pedagogalalaš gažaldagaid.

- Ovdanabttit oahpponearvuud alit oahpabussii

Norgga alit oahpabussii lea čieknyduvvon dat prisnsihppa ahte oahpponeavvut vuoddooahpabussi galget gávdnot eatnigilli. Seamma berre maid leat ámmátoahpabusain sámi studeantaid leat go sii Suomas vai Norggas eret.

- Ovttaštáhtit alit oahpabusa ja dutkama

Lea dárbu ovttaštáhtit dutkama ja alit oahpabusa. Dát mearkkaša ahte olles sámi perspektiiva galga buorebut boahhtit oidnosii. Maiddai lea dehalaš ávkkestallat dan máhtu mii juo lea sámi servodagas ja mii lea seammalágan buot golmma riikkain. Dát lea áibbas daid ulbmiliid ja mearrádusaid mielde maid Sturadiggi bijai go mearridi St. diedabusa alit oahpabusa ja dutkama birra.

- Virgelohpi báikkáin gárvvistit oahpponeavvuid ja daid almmuhit.

Evttohus mielddisbukta ahte galga juolluduvvot doarjja fágaolbmuid luvvet barggustis gaskaal 2 ja 6 mánu áigodabkii gárvvistit ja almmuhit oahpponeavvuid.

- Ohcejoga sámi logabaga doaimma nannemis ja oažžut nannuset vuodu dán doibmi, de evttohuvo ahte logabat hálddabusláččat sirdojuvvo Sámiiguovllu oahpabusguovddáša vuollásažžan, muhto nu ahte logabaga oahpabus bisubuvvo Ohcejogas. Das evttohuvo ahte oahpabusdepartemeanta, oahpabusstivra ja sisriikkaáššit departemeanta álggahit čielggadeami ášši birra Suomas. Go čielggadusain barget de galget Ohcejoga giella, Sámiiguovllu oahpabusguovddáš ja Sámediggi beassat cealkit oainnuset áššái.

- Suomas evttohuvo ahte ruhtasupmi mii lea várrejuvvon sámegeilat oahpponeavvuide berre lasihuvvot go dárbu ja beroštupmi sámegeilli ja sámi oahpabussi lea lassanan ja go lea dárbu ovttasbargat davviriekkalaš terminologiija ovdanahhtimin.

- Go ovttasbargu oahpabusain sámegeilli ja sámegeilas ovdanahhtojuvvo de lea dehalaš searvat dan bargui maid Sámi parlamentáralaš ráddi lea álggahan ja mii čielggada sámegeilat mánáid oahpabusa davviriekkain. Dán barggu bohtosiid galgat ávkkestallat ovdanahhtindoaimmaid plánemis.

Sosial- ja dearvvašvuodabálvalusat

- Dás evttohusso ahte departemeanttat mat Suomas ja Norggas ovddasvástidit sosial- ja dearvvašvuodaáššit álggahit oktasaš prošeavtta man bakte ovdanahhtet rájarasta ovttasbarggu sosial- ja dearvvašvuodasuorggis. Ulbmil lea buoridit sosial- ja dearvvašvuodabálvalusaid davimus guovlluin. Okta vuorubansuorgi lea ahte sámegeilat bálvalusat galget lasihuvvot. Prošeavttain lea maid ulbmil gávdnat heinvolaš doaibmavugiid ja earenoamáš čielggadit rievttalaš ja rudalaš beliid go lea sáhka bálvalusain nuppi bealde rájá, oktasaš bálvalusbuvttadeapmi ja eará vejolaš ovttasbargohámit.

- Lassin evttohuvo maid báikkalaš dásis álggahit earenoamáš prošeavtta, vuoddbálvalusaid rádjeovttasbargobuohtalasti (koordinahthora). Erohus Norgga ja Suoma áittardeaddji doaimmaide man birra leat čállán 5.kapiehtalis galgga rádjeovttasbargobuohtalasti leat áššedovdi ja oktavuodaolmmoš áššin mat gullet sosial- ja dearvvašvuodabálvalusaide rájaid rasta. Buohtalasti galga ráhkadit čielgehusa iešguhtege riikka bálvalusvuogadagaid birra oktan dieduidguin oktavuodaolbmuid birra, čohkkeet dieduid ovttasbargofierpmádaga birra ja čielggadit juridihkkalaš beliid ovttasbarggu čadabeamis. Lassin galga buohtalasti maiddai čielggadit áššit mat gusket divššobačča/áššebačča dilálašvuhhti ja kártet bargit lonahallan vejolašvuodaid. Jus dilálašvuohta dan eaktuda, de son galga ovddidit ášši eará áššedovdá. Go čielggadat iešguhte ruhtadanvejolašvuodaid de lea dehalaš geahčadit

daid vejolašvuodaid mat iešgudetge ášabusain ja prográmmain leat ruhtadit doaimma, maid dai Davviriikkaid Rádis. Davviriikkaid Rádi doaimmaprogrammas lea viiddis davviriikkalaš rájarasta ovttasbargu okta vuoruhansurggin. Doaivumis de sáhtta dát raporta geavahuvvot čujubussan go obcat ruđaid prošekti – beroškeabttá ruhtagáldu.

- Lea áibbas dehalaš ahte sii geat dárbbasit dearvašvuoda ja sosialbálvalusaid sáhttet geavahit iežaset giela divššu oktavuodas. Danin evttohat ahte riikka sosial- ja dearvašvuodaoahpus eanet deattuba gielladilalašvuodaid. Dárbbu mielde lea vejolaš fállat oahpu dain gielain mat geavahuvvojit rádjeguovlluin juogo geatnegahhton giellat dehe válljegiellan. Makkár gielat dát leat, bohta das makkár gielat geavahuvvojit guovllus, omd. suomagiella, dárogiella, davvisámegiella, anarašgiella ja nuortalašgiella. Dasa lassin galget giellat láhččet vejolašvuoda barguide lasihit ja buoridit iežaset giellamáhto.

- Riikka guovddašeiseválddit ja eará guoskevaš eiseválddit galget bargat oaččuhit oktasaš skoviid, dálkkaščujubusaide ja eará dearvašvuoda ja sosialdoaimmaide ja/ dehe bargat dan badjeli ahte dáhkedit doaimmaid dohkkašvuoda nuppi riikkas. Báikkalaš ja guovllulaš oassálastit ávžžuhuvvojit oaččuhit oktasaš bargovngiud. Prošeavtta rámma vásábusaid siskkohealde de dákkar doaimmat dagahivčče ovttasbarggu njuovžilat ja buorebun ja dáhkedit divšsohaččaid riektesihkarvuoda.

Teknikkalaš ossodat

- Ovttasbargu gaskal Suoma ja Norgga beahteguovddášeiseválddit berre vuoimáduvvot. Riikkaid beahteguovddášeiseválddit ektui evttohuvo ahte ráhkaduvvojit čielga ja álkkes čujubusat iešgubte beahtedilli birra. Vai beahtedoaimmat mat álggahuvvojit rádjeguovlluin galget leat njuovžilat, de evttohat beahteguovddášeiseválddiide riikkaid váldohálddabusain ahte álggahit guorahallama das ahte oazžut oktasaš beahtenummiriid sihke Suomas ja Norggas. Báikkalaš dássai ges evttohat ahte sii bures galbejit luottaide buohcciviesuide ja bahkadasdoavtirstašuvnnaide. Lassin ettobhat maid dai báikkalaš eiseválddiide ahte muhtun gielladain suokkardallet vejolašvuoda lágigidit oktasaš oahpabusa ja oktasaš hárbhallamiid gádjunbarguide.

- Vásibusat ovttasbarggus gaskal Ohcejoga ja Deanu gielladaid go guoská doapparhálddašeapmái berrejit ávkkástallojuvvot maid dai earái surggin, báikkalaš mearradusaid bakte. Dasa lassin maid evttohat ahte báikkalaš eiseválddit čielggadit vejolašvuodaid buoridit doaimmavejolašvuodaid biobázabus komposterenfitnodabkii mii lea Ohcejoga gielladas ja mii e.e. hálddaša bohccos njuovvanvásahusaid.

Ealáhusdoaima

Vai olahit Arctic Trail II prošeavtta ja TND prošeavtta ulbmiliid, det barggu berre doarjut. Dás evttohat álggahit prošeavtta mii lasihivčči oahppovejolašvuodaid guovllus, earenomážit luonddu- ja kulturturisma ektui. Dát prošeakta berre čatnot TND-prošeaktii. Mátkeeláhusa ovdanahttmis de evttohat ahte guovllu eiseválddit ja ealáhusdoallit, ovttas čielggadit vejolašvuoda oazžut oktasaš prográmmapáhkaid, oktasaš márkantievrrideami, seamma bálvalusvugiid ja hatti.

- Duollo-ja lassiarvodivat vuohki berre ovttasdahttojuvvot olles danimus rádjeguovllus. Guovllulaš duolloeiseválddiide evttohat buoridit aktiivvalaš diehtjuohkima duollovieruid ja divadit birra. Dieduid sáhtta juohkit guovllu mediad bakte, dehe ahte lágiduvvojit sierra digaštallamat guovllu ealáhusdoliide ášši birra.

- Deanu čázadaga mángageavahusplána ollašuttin berre dorjojuvvot. Báikkálaš dássai evttohuvvo abte mángga-bealát ovttasbargu Deanu čázadaga ovdanahhtinbargu berre jotkojuvvot. Go našonála dásis galga čadabit EU čázi rámmamearrádusa de berre dárkilít vákšut rádječázadagaid earenomášvuoda ja deattubít dan mearkkašumi guovllu ealáhusaid ektui. Dán sibkarasttimis evttohuvvo birasgáhtteneiseválddiide abte diehtjoahkin ja doaimmat mat sibkarasttet oassálasttima berrejit nannejuvvot rádjeguovlluin.

- Guovllu boazoeaiggádiidda ja buvttadanorganisašuvnnaide Suomas, Norgga ja Ruotas evttohuvvo lágduvvot oktasaš čoahkkein, gos sáhttá ságastallat boahttevaš oktasaš doaimmaid bohccobiergobuvttadeami ektui. Dehaleamos livččii gávdnat vugiid movt lasihit bohccobierggu geavahusa. Danin evttohat boazoeaiggádiidda ja buvttadanorganisašuvnnaide álggabit oktasaš márkanfievrridanánngirdemit, márkanfievrridandoaimmaid ja buvttagárgema. Dasa lassin evttohat abte bajabealde namuhuvvon digaštallamiid vuodul berret čielggadit vejolašvuodaid álggabit oktasaš strategijaid márkanfievrrideapmái ja buvttagárgemi.

Sisráhkadus

- Dán guovllu báikkálaš eiseválddiide, lassin riika eiseválddit guovddašhálddabusas, geain lea ovddasvástadus dihtorgulaballama ovdanahhtimis, evttohuvvo abte ásabuvvo jodanis dihtorgulaballanfierpmádat, ja earenomášit vejolašvuodaid ektui abte hukset ja buoridit sisráhkadusa rája rasta. Dán oktavuodas berre earenoamážit vubtiiváldit daid vejolašvuodaid mat Polarnehtas juo leat dihtorgulaballanfierpmádaga ovdanahhtimis.

- Suoma gulaballanministeria ektui evttohat abte girdioktavuodta Eanodaga girdigiettis fas álggahuvvo jagi 2005 rájes, daid prinsiphpaid vuodul maid gulaballanministeria bargojovkju lea evttohan girdiruvttuid hárrái mat unnán geavahuvvojit.

- Suoma luoddahálddašaneiseválddiide ja báikkálaš eiseválddiide evttohuvvo abte ovtta álggabit plánet buoridit luotta gaskal Bálojoga ja Gilbbesjávri lassin luottabuorideami gaskal Ohcejoga- Njuorggána ja Gápmasa-Gáregasnjárgga. Eiseválddiide báikkálaš dásis goappaš riikkain evttohat abte sii ovtta plánegohtet ovdanahhtit luotta gaskal Bálojoga-Eanodaga ja Kyrkby-Guovdageainnu earenoamáš turismaluoddan. Dás evttohat čielggadit vejolašvuoda álggabit dien barggu sierra prošektan. Suoma luoddadoaimmahakkii lea dehalaš deattubít man dehalaš luoddaoktavuoda, omd. gaskal Repojoga ja Kuttura ja gaskal Njunna ja Pokka lea guovllu ovdanahhtimi, ja abte lea dárbbaslaš oažžut luotta nu fargga go vejolaš.

Eara ovddidanevttohusat

- Viiddis dulkabálvalusaid geavabeamis lea stuora mearkkašupmi ovttasbarggu ovdáneamis ja mearkkaša maid ollu liigegoluid ovttasbargoguimmiide. Lassin dulkahattiide boahtha vel 24% lassiarvodivat (momsa) Norggas ja 22% Suomas. Das lea alla golut easttan rádjeraasta doaimmaide. Danin evttohat riikkaid guovddaáiseválddiide abte dulkonnbálvalusaid ovddas dán guovllus ii dárbbas máksit momsadivada.

- Ovttasbarggu kártemis leat boahtan ovdan diedut mat duodaštit erobusaid riikkaid lágain. Erabusat leat nugo mat skuvlaborramuš vuoddoskuvllas debe gielddalaš mánáidgárddis, mánáidjoavkkuid sturrodat mánáidgárd-dis, gáibáduusat oahpabeddit oahppoduogáži jus jurddeša ovttasgeavabeapmái jna, mii dagaha váttisin lágdit

movttideaddji ovdasbarggu. Danin evttohuvvo goappaš riikkaide abte ložžejit gáibádusaid vai livčči bvejolaš spiehkastit gáibádusain soames surggiid ja áššin nu movt boabta ovdan ovttasbarggus.

- Buot fápmodásin galga stuorit beroštupmi deattuhuvvot ovttasbarggu dábálaš ovdáneami bakte, ovttastahhtit doaimma ja lasibit diehtujuohkima mii beivehuvvo eará eiseválddiide ja olbmuide. Kártenbargu mii proševtta olis lea dahkkekon duodašta abte dákkear doaimmaid bakte lea vejolaš čoavdit ollu váttisvuodain mat leat boabtan oidnosii rájarásata ovttasbarggus.

- Norggaáittardeaddji proševtta berre doarjut. Báikkalaš dási ektui evttohuvvo abte dát áššin berre nannosit bargat ovdasguvlui nu abte Norggabealde sáhtaše álggahit sullasaš proševtta ja ásahit Suomaáittardeaddji.